

## הרב יהושע משה – רב העיר הספרדי הראשון של גבעתיים פרק בקורות הרבנות הספרדית במדינת ישראל

בן ציון רוזנפלד

### תקציר

מאמר זה הוא מחקר חלוצי בקורות הרבנות הספרדית במדינת ישראל, ודן בתולדות הרב יהושע משה שהיה רבה הספרדי הראשון של העיר גבעתיים. תחילה נסקרים תולדותיו של הרב יהושע בבגדד, עיר מולדתו, כדי להבין את מעמדו החברתי והדתי טרם עלותו ארצה. לאחר מכן, נסקר סיפור חייו – מעלייתו לארץ ומעברו לגבעתיים – ועד מינויו לרב העיר הספרדי של גבעתיים כעבור שבע שנים. שלבי מינויו המגובים במסמכים אותנטיים רבים מלמדים על הבעיות המורכבות שהוצב בפניהן, על עלייתו ההדרגתית בדרגה, על פעילותו בקרב קהילות עולי המזרח בגבעתיים, על יחסם אליו ועל מאבקו במועצה הדתית נציגת הממסד הדתי בעיר זו. אגב הדיון, נחשפים היבטים שונים של עולם הממסד הרבני והרבנות של מדינת ישראל הצעירה.

### מבוא: רקע ומטרות

הדיון במאמר זה הוא חלוצי ומהווה חלק מנושא מחקרי רחב על תולדות מוסד הרבנות במדינת ישראל בכלל ועל הרבנות הספרדית בפרט. המדינה הצעירה קלטה את גולי ישראל מכל כנפות תבל, ובין הבאים ארצה היו גם מאות משרתי קודש שונים: דיינים, רבנים, שוחטים, חזנים ומוהלים ששימשו בתפקידי קודש בקהילותיהם בגולה, ומעמדם החברתי נקשר למקצועם. הם היוו חלק מהמנהיגות הקהילתית ביישוביהם, והשפעתם הייתה תלויה במעמדם האישי, בתפקידיהם ובמצב הדתי במקומותיהם. עלייתם לארץ הביאה לשינוי מוחלט במעמדם, והם הפכו לפליטים במולדתם החדשה שחייהם היו תלויים לרוב בידי השלטונות במדינת ישראל. הם נקלטו ככל העולים, ולרוב לא קיבלו יחס מועדף.

המדינה קלטה בשלוש שנים וחצי מאז הקמתה (1948–1952) כ-700,000 עולים חדשים, וכך הכפילה את אוכלוסייתה באותה העת. בין העולים היו 124,000 יהודי עיראק, וביניהם משפחת הרב יהושע משה נשוא מחקר זה. למדינה הצעירה לא היו

מספיק כלים להתמודד עם מגוון הבעיות של העולים,<sup>1</sup> ובעיקר לפרנסתם. גם משרתי הקודש השונים התקשו למצוא עיסוקים מקצועיים מתאימים להם, בשל מספר המשרות שהיה מוגבל. הגורמים הדתיים במדינה כמו המפלגות הדתיות, משרד הדתות, הרבנות הראשית ואף עסקנים מקומיים החלו לקלוט בהדרגה חלק מאותם רבנים ומשרתי קודש, אך לא תמיד באופן מלא. המינוים התפרסו על פני מרבית אזורי הארץ לפי מקומות קליטתה של אוכלוסיית העולים ברחבי המדינה.<sup>2</sup>

בחירת פרשת שלבי מינויו של הרב יהושע משה כרבה של גבעתיים מהווה מחקר היסטורי חשוב בפני עצמו, ונלווים אליו כמה תחומים אחרים שטרם נחקרו. המאמר מציע אפיקי מחקר חדשים ותורם להסבת תשומת לב לחשיבותם של תחומים אלו. הוא פותח צוהר להבנת קליטתם של משרתי הקודש במדינת ישראל הצעירה בדור הראשון לקיומה, וכן לחקר הרבנות בכלל וברבנות הספרדית בפרט. אף זאת, המחקר דן בהיבט הסוציו כלכלי של אותם הרבנים ומשרתי הקודש במושבם החדש לעומת מצבם ומעמדם במקומות שמהם עלו ארצה. הדבר משתקף היטב בדיון הנוכחי העוסק בחכם שהיה בעל מעמד רבני מרכזי באחת הקהילות הגדולות בתפוצות, ועלה לארץ ככל העולים הפליטים, ובאחת איבד את מעמדו הרם והיה צריך להתחיל לבנותו מחדש ובגיל מתקדם יחסית.<sup>3</sup> הדיון מציג תחילה את המידע העיקרי על תולדות החכם, ולאחר מכן עובר לתאר את תהליכי מינויו עד לרב עיר.

- \* המאמר מוקדש לזכרו של הרב יהושע משה ז"ל שהיה ממסמיכי רבנות (צילום תעודת הסמיכה בסוף המאמר, צילום מס' 1).
- 1 א' מאיר-גליצנשטיין, בין בגדאד לרמת גן – יוצאי עיראק בישראל, ירושלים תשס"ט, עמ' 64–65, וראו שם גם בהמשך, עמ' 76–77. בדצמבר 1951, בתום גל העלייה מעיראק, היו בישראל 131,759 נפשות יוצאי עיראק (67,559 גברים ו-64,200 נשים), והם היוו 12.6% מכלל היישוב היהודי בישראל, שם עמ' 77. וראו עוד, א' מאיר, התנועה הציונית ויהודי עיראק 1941–1950, תל-אביב 1993, עמ' 218.
- 2 על כלל העולים: ד' הכהן, עולים בסערה – העלייה הגדולה וקליטתה בישראל 1948–1953, ירושלים תשנ"ד, עמ' 54–122, 177–220; מ' ליסק, העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלוננו של כור ההיתוך, ירושלים תשנ"ט, עמ' 45–106; לעולי עיראק, ראו: מ' גת, קהילה יהודית במשבר: יציאת עיראק 1948–1951, ירושלים תשמ"ט, עמ' 124–138; 157–175. מאיר-גליצנשטיין, שם, עמ' 77–81; 96–113 (על כלל העולים).
- 3 חלק נכבד מהמידע במחקר זה מבוסס על המסמכים המצויים בתיק המסמכים של הרב יהושע שברשות המועצה הדתית בגבעתיים (להלן, תיק הרב יהושע). בתיק זה רוכזו מסמכים ומכתבים הקשורים בעיקר לעשור הראשון של פעילותו בגבעתיים ומקורם בגופים השונים שהיו קשורים

### תולדות הרב יהושע משה עד לעלייתו למדינת ישראל

הרב יהושע משה היה רבה הספרדי הראשון של גבעתיים. שמו היה יהושע בן משה וצלחה למשפחת אוזני (Ozni). כבר בבגדד עירו נשתקע השם אוזני, ונתרווח שם משפחתו: משה, על שם אביו. בבגדד עדיין חתם בשם: יהושע משה יחזקאל; אך עם בואו ארצה קיצר וחתם בשם: משה יהושע, תחילה שם משפחתו ואחר כך שמו הפרטי.<sup>4</sup>

הרב יהושע נולד בח' (או: ט') באדר א' תרנ"ד (1894) בבגדד בירת עיראק, כבן שלישי לאחר שני אחיו (ח'דורי וצלחה) למשפחה של עמלי יום, דתית, אך לא רבנית. כשהיה בן ארבע למד בחדר כשלוש שנים אצל בעל דודתו, יוסף חיים השוחט. לאחר מכן הלך ללמוד בבית מדרש "תלמוד תורה" הישן בשנים תרס"ט–תרס"ב. כבן תשע עבר ללמוד ב"מדרש זלכה", הוא בית המדרש לתורה הבולט בבגדד. שם למד גמרא אצל הרב ראובן בלכול כשלוש שנים (עד תרס"ו/תרס"ז), וגם המשיך בו את לימודיו, במקום שנחשב לבית מדרש העיקרי לרבנים בדורות האחרונים. בית מדרש זה שכן ב"שכונת התורה" בצמוד לבית הכנסת הגדול, ששם גם היה מושב בית הדין, שלימים היה הרב יהושע חבר בו ואף עמד בראשו. שכונה זו הייתה יהודית בלב בגדד, וממערב לחידקל, ושימשה כמרכז חיי הרוח היהודיים בעיר הגדולה.<sup>5</sup> לאחר מכן למד

לפעילותו במועצה הדתית בגבעתיים, הרבנות הראשית לישראל ומשרד הדתות, ומקצתם מצויים גם בגנזכי המדינה. על מציאת תיק זה והרשות להשתמש בו אני מודה מאד לרב מרדכי רוטשטיין, מזכ"ל המועצה הדתית בגבעתיים, שמסר תיק זה לעיוני. חלק חשוב אחר מהווה המידע מהארכיון העירוני של גבעתיים. כן נערכו שיחות שבעל פה עם בני משפחה ואישים שהכירו את הרב יהושע, בעיקר מר יעקב דלאל, הגבאי הוותיק של בית הכנסת "בית אל" של העדה הבלבית בגבעתיים, לכולם התודה והברכה. תודה מיוחדת לר' יעקב זמיר, ספרן המוזיאון למורשת יהודי בבל באור יהודה, ולגב' לאה נמדר, ספרנית בכירה באוניברסיטת בר אילן שסייעו רבות לעיצוב ולליבון נתוני המחקר.

4 חתימתו זו מתנוססת פעמים רבות על הכתובות עליהן חתם כנציג הרבנות בגבעתיים כפי שעולה מבדיקתי במחלקת הנישואין במועצה הדתית של העיר. תודה לרב דוד גולדנטל, ראש המחלקה, שהראה לי בטובו את כלל התעודות משנת 1953 ואילך, ועוד נתייחס אליהן בהמשך. עם זאת, בשנות חייו האחרונות נוסף לו כנראה השם ברוך, והוא נקרא: יהושע ברוך, כך נחרט על גבי טס נחושת ללא תאריך שהוקדש לכבודו והמצוי בצד המערבי של בימת בית הכנסת בית אל בגבעתיים. כמו כן, כך נכתב גם על מצבתו שבבית העלמין בנחלת יצחק בגבעתיים. גם שם אשתו טובה המובא להלן נזכר על מצבתה הצמודה לשלו. על שם משפחתו וייחוסו, ראו: דוד מועלם, תולדות וזכרונות, ירושלים תשל"ב, עמ' 43–44.

5 לתמונת מיקומה וחשיבות שכונה זו, ראו: א"י ירון, כנורות בבל, כרך ראשון, תל-אביב, תשס"ז, עמ' 31; 37–39; 93–106. על היות מדרש זלכה מושב בית הדין, ראו: מ' בניהו, מסע בבל, ירושלים תשט"ו, עמ' קלו. על חשיבות מדרש בית זלכה, ראו: א' בן-יעקב, יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים עד ימינו, ירושלים 1979, מפתח, ערך: מדרש בית זלכה.

כחמישה חודשים אצל הרב שמעון עג'מי, ומאחר שלא התאקלם, יצא לעבוד ולמד להיות סוחר בשוק. לאחר שנפטר סבו כשהיה בן 14 (לערך בשנת 1908), החלו לגייס צעירים לצבא, וכדי להתחמק מהשירות חזר ללמוד אצל הרב יהודה פתייה קרוב לחמש שנים, ולאחר מכן אצל החכם יצחק מקמאל. במקביל ללימודיו אצל הרב פתייה למד גם כמה שנים אצל רבו המובהק הרב שמעון אגסי. בערכים הוא למד גם אצל הרב צדקה חוצין "בישיבת לישע דנגור", ואף שמע שם את הרב אפרים זלכה. זו הייתה "ישיבה גדולה", וכדבריו שם זכה "ללמוד הלכות, גמרא, ש"ס ופוסקים, וכל מה שעלה בדינינו ללמוד".

בשנת תרע"ב (1912), הוסמך לרבנות וקיבל תעודה רשמית מהרב הראשי לבגדד באותה העת, הרב אברהם הלל ומחברי בית דינו "והועד הרוחני".<sup>6</sup> ולפי דברי הרב יהושע, בריאיון עימו, הוא הוסמך לרבנות גם על ידי הרב אגסי. יש להניח שהרב אגסי סמכו כרבו והמליץ עליו לפני הרב הלל שבחן אותו ונתן לו סמיכה רשמית. הרב אגסי נפטר בערב תשעה באב בשנת תרע"ד (1914),<sup>7</sup> ובאותם הימים גם פרצה מלחמת העולם הראשונה. הרב יהושע המשיך ללמוד עם חבריו עד אדר תרע"ו (1916), ואז נמלט מגזרת הגיוס לצבא הטורקי אף שהיה בכך סיכון רב.<sup>8</sup> הוא ברח מבגדד לבצרה בדרום עיראק, כי היא הייתה תחת המשטר האנגלי, וגם משפחתו,

6 כמוכח מצילום "תעודת הסמיכה לרבנות" שלו שהובאה בעמוד שלאחר צילום תמונת המחבר בספרו: הרב י' משה, קץ הימין, ירושלים תשכ"ז. שם, עמ' יט-כ, מציין כי נבחן אצלו "לקחת ממנו תעודת רבנות בכדי להפטר מעבודת הצבא כנהוג" ולאחר הבחינה "נתן לי את תעודת הרבנות, ואישר את חתימת שבעת הרבנים אשר חתמו לי על זה, ויש אצלי חתימתו עם חתימת שבעה רבנים (הרשומה בראש הספר)". משמע, שהוא מפנה לצילום הרבנות הנ"ל. מכאן, כי הרב הלל נתן לרב יהושע סמיכה רשמית, ולכן גם חתמו עליה שבעה רבנים, כדי שייפטר מעבודת הצבא, וזה היה מקובל; ראו: נ' קזו, היהודים בעיראק במאה העשרים, ירושלים תשנ"א, עמ' 88. על חוק תורכי רשמי משנת 1894 שאין ללמד ילדים ללא תעודת סמיכה מהחכם-באשי לוועד הרוחני, ראו: בן-יעקב, יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים עד ימינו, עמ' רפח. על הוועד הרוחני ומעמדו הדתי החשוב, ראו להלן הערה 12.

7 הרב יהושע, קץ הימין, שם, עמ' מח (הרב יהודה פתייה), שם, לד, קלז-קמא, קמו (הרב אגסי). על הרב אגסי כרבו המובהק, ראו בסוף המאמר צילום מס' 4. על יחסו של הרב אגסי לתורה והשכלה, ראו: י' מאיר, התפתחות חברתית-תרבותית של יהודי עיראק מאז 1830 ועד ימינו, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 243-245; 279-280. לתולדות הרב אגסי, ראו: מ' שבת, ישיבות בגדד, חלק ב', ירושלים תשע"ו, מפתח, בערכו, ובעיקר, עמ' 377-388; 422-425.

8 היו שנתפסו ונתלו, ראו: קזו, היהודים בעיראק (לעיל הערה 6), עמ' 88.

אביו ואימו ואחיו באו לעיר זו. בבצרה שימש כשוחט בבית השחיטה, וכן כדיין בבית דינו של הרב, חכם יחזקאל ששון. בריאיון עימו מוסיף הרב יהושע ומספר, כי היה גם אב בית הדין, כנראה כממלא מקום. הוא מזכיר כדיין שלישי בבית דין זה את החכם מועלם יחזקאל שבהמשך החליפו החכם מועלם נסים, והצטרפו אליהם גם שני שוחטים, כחברי בית הדין, כנראה במושבים מיוחדים. ידיעה זו מעניינת, כי אכן היה זה נוהג בארצות אסיה ואפריקה לצרף שוחטים, שנחשבו כיודעי ספר, לבית הדין, ובהמשך אף הפכו לדייני קבע, כפי שנראה להלן לגבי הרב יהושע עצמו. ארבע שנים שהה הרב יהושע בבצרה, עד שחזר לבגדד בשנת תר"פ (1920).<sup>9</sup> מכאן שהיה דיין בגיל צעיר כבן 22–23, אם כי, זה אינו מפתיע לאור דבריו באותו ריאיון, כי לא היו אישים רבים שהתאימו לתפקיד כזה.

עם בואו לבגדד התמנה להיות שוחט ומוהל, ושימש גם את השוחטים הוותיקים שהעריכוהו מאוד. כן התמנה לכהונת מזכיר בית הדין בבגדד בראשות הרב, חכם יחזקאל עזרא אליה. ועל כך מוסיף הרב יהושע בספרו: "ואני זכיתי ושימשתי תחת ידו כמזכיר בית דין הצדק. ולמדתי ממנו כל המנהגים שנוהגים בבית דין הצדק לפסוק בהלכות גטין וקדושין ועוד ועוד הרבה מנהגים שנהגו אחריו לדורות". הוא נפטר בחודש טבת בשנת תרפ"ד.<sup>10</sup> הרב יהושע הספיק לשהות במחיצת חכם זה קרוב לארבע שנים (תר"פ–תרפ"ד), וכנראה שימשו בצורה אינטנסיבית ולמד ממנו את דרכי הפסיקה, הלכה למעשה, בנושאים המרכזיים כגיטין, בקידושין ובמנהגים רבים. הדבר התאפשר כי מינויו כמזכיר בית הדין היה כנראה סמוך לחזרתו לבגדד ועדיין היה רווק ויכול היה להקדיש את מרב זמנו למשרתו זו. רק בניסן תרפ"ד (1924), נשא

9 עיקר הפרטים על תולדותיו נערכו על בסיס תמליל: ריאיון עם הרב יהושע משה. מראיינת רות עתאר (בתאריך 6/3/1977). סטנסיל, האוניברסיטה העברית, המכון ליהדות זמננו, המדור לחינוך בעל פה, מס' מערכה 7084. שם נאמר שנולד בתר"ן (1890). כן נכתב גם בדף שהוצמד לעמוד הפנימי של הכריכה בתיק הרב יהושע. אך הוא עצמו כתב כי נולד בתאריך שנוכר כאן בפנים, בשנת 1894, במסמך בתיק הרב יהושע מיום י"ג בסיוון תשט"ו, שנשלח לגוף הבוחר ערב בחירתו כרב עדת הספרדים בגבעתיים, ובו מסכם את תולדות חייו, ואף הוא מהוה מקור חשוב לתולדותיו. צילום המכתב הובא בסוף המאמר, צילום מס' 4. ועוד, בהמשך הריאיון עימו הוא אומר שכשפרצה מלחמת העולם הראשונה היה כבן 18 וטרם הגיע לגיל גיוס, וזה אומר שנולד בשנת 1896. בתיק הרב יהושע הנוכר כתב כי נולד בח' באדר א' תרנ"ד, ועל מצבתו בבית הקברות בנחלת יצחק בגבעתיים כתוב: ט' אדר.

10 הרב יהושע, קץ הימין (לעיל הערה 6), עמ' סו.

לאישה את טובה בת הרב ששון דנגור שאותו ירש גם כאב בית דין, ועל כך נרחיב בהמשך.<sup>11</sup>

בשנת תר"ץ (1930), נבחר לוועד הרבני ונתמנה לדיין,<sup>12</sup> ובשנת תש"ה נתמנה להיות אב בית דין בגדד.<sup>13</sup> מינויו חודש בשנת תש"ז על ידי הרב הראשי של בגדד, רבי סולימן חוגי עבודי. בשנת תש"ח (1948), חוקקה ממשלת עירק "חוק דיינים ושופטים", והעניקה לו מעמד של שופט וראש בית הדין היהודי. הרב יהושע הרביץ

11 שבת, ישיבות בגדד, חלק ב, עמ' 463, ובהערה 123. בתרפ"ה נולדה לו בת והיא נפטרה בילדותה. לאחר מכן, נולדו לו והתקיימו ארבעה ילדים נוספים: יחזקאל, שושנה (פרח), מאיר, ברטה.

12 המנהיגות היהודית בבגדד הייתה מורכבת ממועצה דתית שנבחרה על ידי המועצה הכללית, הגוף היהודי העליון של יהודי עיראק. המועצה הדתית נבחרה לארבע שנים, והורכבה מראש הקהילה ועוד שבעה חכמים שמינוים אושר על ידי השלטונות. שלושה מחברי המועצה שימשו חברי בית הדין, ואילו יתר הארבעה, שבראשם עמד הרב הראשי, שימשו חברי בית הדין לערעורים. המועצה הדתית טיפלה בכל העניינים הדתיים כמו כשרות, נישואין הסמכת כלי קודש בתי כנסת וקבורה. בתחום פעילותה נמצאו גם כמה ישיבות של חכמים. הייתה גם המועצה החילונית היא הרשות המבצעת של הקהילה בארגון מיסים, וכל הפעילות החברתית והכלכלית. היא נבחרה לשנתיים בכל קהילה. הרכבה בבגדד היה, יושב ראש ושמונה חברים. ראו: בן-יעקב, יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים עד ימינו, עמ' רעה-רעז; מאיר, התפתחות חברתית (לעיל הערה 7), עמ' 6, ולא נדון שם כראוי ההיבט הדתי.

13 לפי כמה מסמכים מתיק הרב יהושע. במסמך אחד, מיום יג בסיוון תשט"ו, סיכם הרב יהושע בקצרה את תולדותיו בעבור הגוף הבוחר כשהיה מועמד בבחירות לרב עדת הספרדים בגבעתיים. במסמך אחר, מיום ג' באדר תשכ"ו, חתם הרב סולימן חוגי עבודי שהיה הרב הראשי בעיראק עד עלייתו לארץ. הוא אישר גם עם חותמת רשמית שלו מבגדד כי הרב יהושע משה: "שימש במחיצתי כשהיינו בחו"ל כחבר בית הדין משנת תר"צ עד שנת תש"ה, ומשנת תש"ה עד בואו לארץ שימש כאב בית הדין", והוסיף לפני כן: "מקודם הרב הראשי לעיראק". משמע זיהה בין שני התפקידים, וכפי שהיה בכמה ארצות, הרב הראשי של עיר הבירה, במקרה זה בגדד, נחשב כרב ראשי לכל יהודי עיראק. במכתב נוסף בתיק זה מיום כד בטבת תשכ"ו, מאת הרב יהושע אל מנהל המחלקה למועצות הדתיות (י"ל ביאלר) במשרד הדתות הוא מבקש החזרת הפרשים של ותק כי: "שמשתי כרב בפועל, דיין וגם כראש בית דין בבגדד-עירק במשך עשרות שנים, דבר זה ידוע למרן הגר"י נסים רשל"צ שליטא וגם להרב סולימן חוגי עבודי שליט"א (שמשתי במחיצתו)". הוא מסכם את פעילותו הרבנית בבגדד במשך "עשרות שנים" ומעיד לו את שני העדים הבכירים בעת כתיבת המכתב שהכירוהו מעיראק, כפי שאישר כאמור הרב חוגי עבודי. מן הסתם כלל בכך את פעילותו מבצרה בשנת תרע"ו עד עלייתו לארץ בתשי"א, שזה מסתכם בכ-35 שנים.

תורה בבגדד, ובמהלך השנים הוא לימד גם חכמים ותלמידיהם, וחלקם אף עלו למדינת ישראל והמשיכו ללמוד אצלו במשך שנים.<sup>14</sup> כן למדו אצלו בעלי בתים בבגדד במשך שנים רבות.<sup>15</sup> בין היתר גם שימש "כראש ישיבת הערב" בבית המדרש המרכזי להוראה "בית זלכה".<sup>16</sup> הוא המשיך לכהן כראש בית הדין עד לעלייתו לארץ ישראל ב"א באייר תשי"א.<sup>17</sup>

תולדות הרב יהושע עד עלותו ארצה משקפים דמות של חכם מרכזי בבגדד שהייתה הקהילה היהודית הגדולה במזרח הקרוב, פרט למדינת ישראל. בבגדד הבירה התגוררו כשבעים אחוז מיהודי עיראק ובה היה המרכז הקהילתי והדתי העיקרי. בשנת 1948 ערב העליות הגדולות היו בבגדד 90 אלף יהודים מכלל 135 אלף יהודי עיראק. בשנים 1949–1952 עלו לישראל כ-90% מהם שהם 123,000.<sup>18</sup> הרב יהושע צבר גם ניסיון רב במגוון תפקידים דתיים, והתקדם בהדרגה תוך כדי רכישת ידע לימודי ומעשי רב במקצועות הקודש. בשל הידע התורני הרב שהיה לו, הוא הגיע

14 ראו דיון להלן בנספח א', עמ' 279.

15 הרב יהושע, קץ הימין, עמ' קסד, מספר על בית הכנסת "יצחק שלום עובדיה" בבגדד: "היה לי ישיבה שמה משבת לשבת היו לומדים אצלי קרוב לעשרים בעלי בתים ונמשכה הישיבה קרוב לארבעים שנה. היו לומדים עין יעקב וגמרא והלכות דבר בעתו שתי שעות בכל שבת קודם תפילת המנחה ולא עזבתי את הישיבה הגם שהייתי שוכן רחוק מהמקום עד שעליתי לארץ". זו קבוצה שלמדה אצל הרב יהושע שיעור קבוע (=ישיבה) כל שבת כמה סוגי לימוד כעין יעקב, שהוא סיכום הגדות התלמוד, גמרא והלכות.

16 ראו מ' שבת, ישיבות בגדד (לעיל הערה 7), כרך ב', 467–469.

17 המידע על פרקי חייו בבגדד עד עלייתו לארץ ישראל מבוסס בעיקר על הריאיון עימו הנזכר לעיל, הערה 9, וכן על המסמכים הנזכרים בהערה 13. נוספו פרטים גם מספרו של שבת, ישיבות בגדד (לעיל הערה 7), חלק ב, עמ' 460–463. וראו עוד, א' חדר, בבל וחכמיה – תולדות רבני בבל בתקופה האחרונה, ירושלים: מכון הכתב תש"ן, עמ' 92–94.

18 על פי נתוני הסוכנות, ראו: א' בן-יעקב, יהודי בבל בארץ-ישראל – מהעליות הראשונות עד היום, ירושלים תש"מ, עמ' 113–125. בעמ' 356–379 הביא רשימת רבנים בולטים יוצאי עיראק בארץ ישראל, ולא הביא את הרב יהושע משה, אלא הזכירו כבדרך אגב בעמ' 371, כתלמיד של חכם יצחק מכמל. מאידך, הוא מזכירו כדמות חשובה, שם, עמ' 290, ואין ספק כי בלט יותר מחלק מאלה שנמנו ברשימה, (ואף השתמש הרבה בספרו קץ הימין): מאיר-גליצנשטיין (לעיל הערה 1), עמ' 17, כבצרה היו 10,000 ובמוצול בצפון 6,000 יהודים. שמוונים אחוזים מיהודי עיראק התגוררו בערים הגדולות והיתר בעיירות ובכפרים. וכן, שם, עמ' 21; י' דון, "יהדות עיראק – תמונה סוציו-דמוגרפית", בתוך: ט' בנסקי, י' דון, ת' לקר-דרויש, א' קראוס (עורכים), יהודי עיראק בישראל בחברה ובכלכלה, רמת גן, תשנ"א, עמ' 11–39, וראו עוד במאמרים האחרים בקובץ זה; על בגדד וחשיבותה כבירה ועל יהודיה עד העלייה ארצה, ראו: בן-יעקב, יהודי בבל מסוף תקופת הגאונים עד ימינו (לעיל הערה 5), עמ' שיד–שטו.

לתפקיד המרכזי של אב בית הדין של בגדד, שהיה שני בחשיבותו לאחר תפקיד הרב הראשי בבגדד, שאותו מילא ידידו, הרב סלימן חוגי עבודי. אין ספק שלא רבים הם הרבנים שעלו למדינת ישראל מיום הקמתה, והיה להם רקע ומעמד דתי רם כפי שהיה לרב יהושע משה טרם עלותם ארצה. הרב יהושע עלה למדינת ישראל בגלי העלייה הגדולים מעיראק, ב"א באייר תשי"א.<sup>19</sup> הוא היה בן 57 בעלותו ארצה, והתיישב בירושלים בשכונת "גבעת שאול".<sup>20</sup> כעבור שנה בערך, בשנת תשי"ב, עבר לגור בגבעתיים.<sup>21</sup>

### השלב הראשון בגבעתיים: מעמדו כ"מדריך דתי" בשנותיו הראשונות בעיר

גבעתיים הייתה עיירה בינונית בעת שהגיע אליה הרב יהושע. לפי אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בין השנים 1949–1956 גדלה אוכלוסייתה של גבעתיים מ-9,635 ל-19,800 איש, למעלה מפי שניים; ובהמשך בין השנים 1956–1961 היא מנתה 30,000. גבעתיים הוכרזה כעיר ב-10.12.1959.<sup>22</sup> משמע, שבמהלך העשור

19 חרד, בבל וחכמיה (לעיל הערה 17), עמ' 92; שבת, ישיבות בגדד (לעיל הערה 7), חלק ב, עמ' 463. יש לציין כי בספריית המוזיאון למורשת יהודי בבל באור יהודה יש צילום של שני דפים של כתבי הסמכה: "כתב הסמכה – של בדיקת הסכין ושחיטת העופות" ו"מהלוח" של חכם נאגי יעקב פנירי שנתנו בבגדד. הם מסיימים במילים "בש"א (בשליש ראשון) לחו' אייר שנת התשי"א ליצירה", ובין החתומים עליהם גם הרב יהושע משה יחזקאל. מכאן כי לפחות עד י' באייר היה עוד בבגדד, ואלה הם כתבי ההסמכה האחרונים שהוא חתם עליהם ערב עלייתו לארץ.

20 על שנת עלייתו ראו דברי עצמו: יהושע משה, קץ הימין, בפתיחה הראשונה, "מה טובו". אם כי, שם, עמ' קכד הוא מספר שביקר ידיד "כשעליתי לירושלים בשנת תשי"א בקיץ". האם התכוון כשהגיע לגור בעיר? משמע שלפני הקיץ גר במקום אחר, אולי במחנה מעבר.

21 שבת, ישיבות בגדד (לעיל הערה 7), כרך ב', עמ' 463, כתב כי הרב יהושע עבר מירושלים לרמת-גן וגר בה בשנת תשי"ד, אחר כך עזב לגבעתיים. אך הרב יהושע עצמו מספר שלאחר שנה בירושלים עבר לגבעתיים. כך גם משתמע מהמסמכים בתיק הרב יהושע, כדלהלן. גם בני משפחת הרב מסרו לי כי הוא לא גר ברמת-גן. בדיקה נוספת בארכיון העירוני ברמת-גן בבית קרניצי לא העלתה כי הרב יהושע משה היה תושב העיר בשנות החמישים.

22 הנתונים נמסרו מלשכת הסטטיסטיקן הלאומי: שלחה עליזה פלג, הלשכה המרכזית דף מספר תושבי יישובים מעל חמשת אלפים איש, וביניהן גם גבעתיים. פילוח מספר התושבים לפי שנים: שנת 1949 (1.11.48 ליתר דיוק) – 9635; 1950 (31.12.49) – 11,000; 1951 – 12,000; 1952 – 12,600; 1953 – 14,500; 1954 – 15,500; 1955 – 18,000; 1956 – 19,500; 1957 –



הראשון לקיום המדינה היא השלישה את אוכלוסייתה. הדבר נבע מהעולים מהפזורות השונות שהתיישבו בה, וביניהם לא מעט יוצאי עיראק. הרב יהושע ומשפחתו הגיעו לערך באפריל 1952 אל עיירה בינונית בת קרוב ל-13,000 תושבים שהייתה בתהליך צמיחה. עם גידול האוכלוסייה כך גם הלכו וגדלו הצרכים הדתיים, כמו בתי כנסת ומנהיגות רוחנית מתאימה.

מה הביא את הרב יהושע דווקא לגבעתיים? נראה כי הדבר קשור לפעילות הכללית של הניסיונות לחיזוק הדת והמסורת בקרב העולים מצד גורמים שונים כמפלגה הדתית הלאומית שבידה היה מופקד משרד דתות והרבנות הראשית לישראל. גם המנהיגות הדתית המקומית עסקה בכך בסיוע נציגי המפלגה הדתית במועצה המקומית, ובעיקר במועצה הדתית, וכן פעילים מסורתיים במקום. כל אלה רצו לחזק את הדת במקומות רבים בארץ ובהם גם בגבעתיים. דרך חשובה לכך הייתה הבאת אישים רבניים למקום מקרב העולים שיכלו להתאים לעולים מהמזרח. הרב יהושע התאים לכך, ובפרט שהתגוררו בגבעתיים עולים מעיראק. כך ככל הנראה הגיעו אל הרב יהושע והציעו לו לעבור לגבעתיים לשמש בשכר כמנהיג רוחני רשמי ליוצאי המזרח. אפשר שגורם חשוב אחר קידם את העניין, והוא הרב יצחק נסים, ידיד ותיק של הרב יהושע, ולימים הרב הראשי לישראל.<sup>23</sup> כך כתב הרב יהושע בספרו "קץ הימין", בערך "הרב יצחק נסים", עמ' עט–פ:

ואחרי שעלו רבני בבל לארץ טרחה עמהם להמציא להם את פרנסתם בכבוד. ויגע בעשר אצבעותיו עד שמינה אותם. מהם דיינים, מהם רבנים, מהם ראשי ישיבות, ומהם שוחטים. וגם אני העני זכיתי להבנות ממנו בהמלצות אשר המליץ עלי בפני הרב עוזיאל זצ"ל. ובפני הרב הרצוג זצ"ל. ובפני הרב טולידאנו זצ"ל. וזכיתי להתמנות על ידו כרב העיר גבעתיים. ועד עכשיו לא זזה ידו מתוך ידי [...] שיאריך ימים על ממלכתו עד ביאת הגואל.

הרב יהושע מדגיש כי הרב נסים סייע במאמצים רבים ("טרחה ויגע בעשר אצבעותיו") לרבנים עולי בבל, וביניהם לו עצמו. זאת, בטרם היותו רב ראשי (1955–1972), וכבר אז הוא פעל למינוים של משרתי קודש עם משכורת. היו לרב נסים קשרים טובים עם הרב עוזיאל, קודמו בתפקיד ועם הרב הרצוג האשכנזי, ועם הרב טולידאנו, הרב

20,350 ; 1958 – 24,000 ; 1959 – 26,000 ; 1960 – 27,500 ; 1961 – 30,000. מספרים אלו חשובים וישמשו גם להלן בגוף המאמר.

23 היכרות הרב נסים והרב יהושע הייתה עוד מימי עלומיהם כשלמדו יחד אצל הרב שמעון אגסי, בשנת 1914. על לימודי הרב נסים אצלו ראו: שבת, ישיבות בגדד (לעיל הערה 7), חלק ב', עמ' 321–324, 425; ש' מייזליש (ערך: מ' בניהו), מן ההר אל העם, חייו ופועלו של הראשון-לציון הרב הראשי לישראל הרב יצחק נסים, תל-אביב 1993, עמ' 19, על בחירתו והמשך פעילותו, שם, עמ' 47 ואילך.

הראשי הספרדי של תל-אביב (1942–1958), שנודע בקשריו הטובים עם קברניטי המדינה. קשרי הרב יהושע עם הרב נסים נשארו הדוקים וכדבריו, לא זו ידיהם זה מזה, לאחר שעזר לו להתמנות גם כרב של גבעתיים בשלב מאוחר יותר כשהרב נסים היה כבר הרב הראשי לישראל (לאחר ט"ו בניסן תשט"ו).<sup>24</sup>

פעילות כזו הייתה גם מצד רבנים עולי בגדד עצמם. סמוך לבואם ארצה פנו בבקשת סיוע לקבל משרה, או שחלקם כבר נעזרו ברב עוזיאל. עדות לכך עולה משני מכתבים משנת 1951 המתייחסים לרבנים שעלו ארצה מבגדד כמה חודשים לפני כן. רבנים אלה היו מידידי הטובים של הרב יהושע, ואף למדו עימו בימי בחרותו ופעלו יחדיו בתפקידים דתיים מרכזיים עד עלייתם ארצה לערך באותו החודש (אמצע מאי 1951). הרב סולמין חוגי עבודי, הרב הראשי לבגדד, ולמעשה לכל עיראק, פנה בבקשה לרב עוזיאל לסייע לו בקבלת משרה.<sup>25</sup> המכתב השני של הרב עוזיאל עצמו שפנה למועצה הדתית ברמת-גן ביום כ"ד מנ"א תשי"א, לסייע לרב דוד מצפי שהיה ראש השוחטים בבגדד להיקלט כמשמש בקודש ברמת יצחק, שכונה גדולה וותיקה ברמת-גן, ואכן הוא "נתמנה לרבה של רמת יצחק".<sup>26</sup> ושמא גם הרב יהושע משה פנה לרב עוזיאל בבקשה לסייע לו וזו לא נשתיירה. בקשה כזו הייתה במסגרת פנייתו לכמה גורמים לסייע לו בקבלת תפקיד דתי כמו פנייתו לרב נסים.

סביר להניח שהרב נסים לחץ למנות את הרב יהושע לתפקיד רבני; וכך הוצע לשלוח אותו לגבעתיים.<sup>27</sup> ביישוב זה היו עולים רבים מארצות המזרח, וביניהם

- 24 כפי שהרב נסים הצהיר במפורש בכנס מיוחד של רבנים ודיינים בני עדות המזרח שהוא כינס בשנת תשי"ח, שהרבנות הראשית, בראשותו, מטפלת בבעיות רבני היישובים השונים, ואמורה בקרוב לסיימן בהצלחה. ראו: הרב י' נסים, לדור ולדורות, חלק ראשון: מאמרים ונאומים, ירושלים: יד הרב נסים תשע"ג, עמ' רע"ג. הטיפול היה בכלל הרבנים יוצאי המזרח, ומן הסתם גם ברב יהושע שגם בעייתו טרם נפתרה באותה התקופה כפי שנראה להלן.
- 25 שני המכתבים מצויים בספריית המוזיאון למורשת יהודי בבל באור יהודה. הרב חוגי עבודי נזכר כמה פעמים במחקר זה. וראו עוד: הרב יהושע, קץ הימין (לעיל הערה 6), עמ' קז-קח.
- 26 הרב יהושע, קץ הימין, עמ' מב-מג, ושם הוסיף כי הרב מצפי היה גם חבר "הועד הרוחני", של הקהילה בבגדד. מקור מכתב זה מגנון המדינה, ארכיון הרבנות הראשית, הראשל"צ הרב עוזיאל, תיק פ-8 / 894.
- 27 גבעתיים הייתה יישוב עירוני, כמשתמע מהנתונים הסטטיסטיים הנזכרים, ולא מפתיע שהגיעו אליה מספר ניכר של עולים מעיראק. שכן, מרבית עולי עיראק התיישבו ביישובים עירוניים ולא כפריים והשתלבו במקצועות לא חקלאיים. ראו: דון (לעיל, הערה 18), "היהדות עיראק", עמ'

קבוצה ניכרת של עולי בבל, שאת חלקם הוא הכיר. הרב יהושע ראה בהצעה הזדמנות לחזור ולהתפרנס ממקצועו הרבני<sup>28</sup> ואת המימון למשרה לקבל ממשד הדתות.<sup>29</sup> בהקדמה לספרו "קץ הימין", הוא מסכם את עיקרי גלגוליו מעת עלייתו לארץ. "זכיתי לעלות לארץ הקודש בשנת תשי"א, וגרתי בירושלים כשנה לערך, ולאחר מכן נתמנתי לרב העיר בגבעתיים." דבריו הם מעין סיכום, שכן לא התמנה מיד לרב העיר וחיכה לכך שנים רבות, כדלהלן. אך כוונתו לומר כי אחרי כמעט שנה בירושלים הגיע לגבעתיים והחל את פרק רבנותו הארוכה בעיר זו.<sup>30</sup>

הרב יהושע הגיע לגבעתיים וכדבריו במסמך שכתב כעבור כמה שנים נאמר: "התחלתי עבודתי כמדריך דתי וכרב בית הכנסת לעדה הספרדית בחודש אפריל 1952", כנראה סביב פסח שנת תשי"ב. הוא קיבל שכר מהמועצה הדתית בתפקיד שהוגדר כ"מדריך דתי" שהיה חלק מסעיף בתקציב שנקרא "הדרכה דתית".<sup>31</sup>

17–34; מאיר-גליצנשטיין (לעיל הערה 1), עמ' 113–128; 180–189; O. Bashkin, *Impossible Exodus-Iraqi Jews in Israel*, Stanford, California, 2017, 38–66.

28 מאיר-גליצנשטיין (לעיל הערה 1), עמ' 171–180.

29 הרב עוזיאל, הרב הראשי, רצה להקים בית דין רבני ברמת-גן ולמנות בו את הרב יהושע כריין. הוא סמך עליו עקב עברו כאב"ד בבגדד, אך התוכנית לא יצאה אל הפועל. כך שח לי מר מנשה שוקר מרמת-גן שגר שנים רבות בגבעתיים, והיה מקורב לרב יהושע משה. הוא נהג להסיעו לביתו במשך כמה שנים לאחר תפילת הבוקר ולדבריו שמע זאת מפיו. לא מצאתי אישור לסיפור זה, אף כי אין לשלול אותו עקב עברו של הרב יהושע.

30 זו היא ההקדמה הראשונה של הספר הנקראת "מה טובו אוהליך" שהיא סיכום היסטורי קצר של תולדותיו ושל בית הכנסת שלו "בית אל". ההקדמה השנייה נקראת "מבוא" ומסבירה טעם כתיבת תולדות חכמי בבל "בימינו", והבעת תודה מיוחדת לאמיל חמווי שסייע לו רבות בדרכו המורכבת בגבעתיים לרבנות העיר, וסייע לו בהדפסת הספר. הקדמה שלישית קרויה: "הקדמת המחבר", ומוטעם בה חשיבות כתיבת תולדות רבני בבל בדורות האחרונים, וכן מדוע קרא לספר קץ הימין. הקדמה זו האחרונה בסדר הופעתה היא הראשונה בזמן, כי נכתבה "בש"א לחודש תמוז התשכ"ב, והספר נדפס בתשכ"ז. הספר הורחב והובאו בו ידיעות אף משנת תשכ"ו. אך קדם להקדמות אלה העמוד הראשון, עמוד הכותרת, מקום ושנת הדפוס. מתחת לכותרת וכותרת המשנה נוספה מעין כותרת משנה שנייה מיוחדת: "תכתב זאת לדור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה היא קץ הימין". הצורך האישי להוסיף משפט זה מלמד משהו על השקפותיו של העולה שנקלט בארצו בדרך מורכבת, ועם זאת מסכם את תחושתו האישית והשקפת עולמו. הוא ראה בעיניים מפקחות את המציאות המיוחדת שאירעה לו ולבני דורו, האחרונים לשעבוד והראשונים שזכו לצאת מהשעבוד לגאולה. והוא מוסיף, כי גאולה זו היא: "לגאולה – היא קץ הימין". זו הגאולה האחרונה המובילה עד לקץ הימין. וחתם באותו העמוד: "מאת הרב יהושע משה שליט"א – לפנים ראב"ד בבגדד, וכעת רב העיר בגבעתיים, ישראל".

31 הציטוט לקוח מסעיף ג, במכתב של הרב יהושע למר י"ל ביאלר ממשד הדתות מיום ב' בניסן תשכ"ה (4.4.65) ובו הוא תובע הפרשי משכורת. המכתב הוא מתיק הרב יהושע. נתונים אלה יוכחו גם בטקסט להלן. הרב יהושע, בקץ הימין (לעיל הערה 6), מזכיר רבנים נוספים מעולי

דירוג זה היה מינימלי ומקובל עד היום, וניתן לאישים שמסיבות שונות לא יכלו לקבל משרה רבנית באותו היישוב. כך הועסקו אישי דת בתפקיד זה במשכורת נמוכה כדי שיהוו סמכות רוחנית מקומית בעיקר, במקומות שלא היו כאלה. מעמדו הדתי לא היה מוגדר באופן מעשי, ולא היו לו סמכויות רבניות רשמיות, כמו שחיטה ציבורית,<sup>32</sup> נישואין וכל עניין דתי שהיה כרוך באישור הרבנות המקומית. סמכויות אלה היו כבר בידי שני רבנים שהגדרתם הייתה: רב המקום, והם הפעילו את לשכת הרבנות המקומית שהייתה חלק מהמועצה הדתית בגבעתיים. שני הרבנים היו אשכנזים ומונו כמה שנים לפניו. הראשון היה הרב שמואל תנחום הלוי רובינשטיין, שמונה במרץ 1948 והיה רב בעיר עד 7.6.1965, ואז עבר להיות דיין בבית הדין הרבני. השני, היה הרב אורי ברוידא שמונה בשנת 1950 עד פטירתו בשנת 1978.<sup>33</sup>

בגדד שקיבלו משרת "מדריך דתי". בעמ' מז, הרב חי מעתוק, "וכעת משמש כמדריך דתי בחולון מטעם משרד הדתות"; בעמ' קג-קד, חכם מאיר כדורי, "וכעת הוא מדריך דתי בבית הכנסת של רשב"י בשכונת התקווה". כן מנה שם חכמים נוספים מעולי עיראק שהיו להם משרות כרבני שכונות או רבני בית כנסת.

32 השחיטה הפרטית התבצעה בכל מקום שאדם פרטי רצה לשחוט, בעיקר תרנגולות. על כך, לא היה פיקוח, וייתכן שהרב יהושע שחט כאדם פרטי לעצמו ולאחרים. אך לא כן ביחס לשחיטה הציבורית שהייתה בכל מקום בעיר, ורק השוחט המורשה מטעם המועצה הדתית הוזמן לשחוט לכל גורם שעסק בשיווק בשר לציבור, כגון צרכניות, סוחרי בשר ואיטליזים, ובאותה התקופה היה זה אליעזר רוזנפלד (אבי). השוחט המורשה ששחט כמובן גם באופן פרטי אצל לקוחות או כאלה שהגיעו לביתו. המועצה המקומית הקימה מבנה מיוחד שנקרא "בית השחיטה" (בפינת הרחובות וייצמן – גולומב) לרכז את השחיטה הציבורית. בארכיון העיר גבעתיים נאמר בספר הפרטיכלים, בפרטיכל משיבת המועצה בגבעתיים, מס' 41, מיום 15.9.54, כי טרם נמצא מקום מיוחד לריכוז השחיטה. בספר הפרטיכלים של הנהלת המועצה, פרטיכל, מס' 157, מיום 7.5.55, מדווח שכבר נגמר בניין בית השחיטה. מאוחר יותר בפרטיכל ישיבת המועצה, מיום 21.6.58, מס' 11, ובעיקר, מיום 29.10.58, מס' 35, נאמר כי החל לפעול בית שחיטה משותף לגבעתיים ולרמת-גן, ובעתיד תצטרף גם בני ברק. אתר זה היה צמוד לבית העלמין של בני-ברק שמצפון לקצה רחוב נגבה ברמת-גן. וכן בספר הפרטיכלים, פרטי-כל ישיבת ההנהלה, מיום 19.10.58, מס' 115.

33 המידע על שני הרבנים לקוח מתיקיהם המצויים במועצה הדתית בגבעתיים. עם זאת, הרב ברוידא היה רב בגבעתיים כבר בשנות הארבעים, אף שקיבל מינוי רשמי כרב מקומי רק בשנת 1950. מידע זה נודע לי בזמנו מאבי, אליעזר רוזנפלד שהתקבל כשוחט רשמי של גבעתיים בקיץ 1947 ועבד בלשכת הרבנות המקומית. הוא עבר להתגורר במקום באלול תש"ז (ספטמבר 1947) והוא כבר פגש את הרב ברוידא כרב במקום.

עובדה זו שימשה כטיעון מתמשך מצד המועצה הדתית שלא לקבל רב שלישי כי זה היה כרוך בתוספת תקציבית ניכרת שהמועצה הדתית בתקציבה הדל לא יכלה לשאת, ובפרט שהמועצה המקומית של גבעתיים לא הסכימה להגדיל משמעותית את תקציבה.

כך החל הרב יהושע את דרכו כ"מדריך רוחני" עם משכורת נמוכה שלא הספיקה לפרנסתו. פעילותו המקומית הייתה "כרב בית הכנסת לעדה הספרדית", ובמסגרת זו טיפח קשרים עם באי בית הכנסת. המינוח "רב בית כנסת" היה הגדרה שלו, כי למעשה לא היה לו מבנה של בית כנסת כשהגיע לגבעתיים. הוא דחף להקמת מניין של העדה הבבלית, אך מאחר שלא היה להם מקום בית תפילה הם התפללו בבית הספר הממלכתי הדתי, כפי שהוא כתב בעצמו. המינוח "העדה הספרדית", לעומת זאת, מציין קשרים לא רק עם עדה אחת, אף כי נאמר בית כנסת בלשון יחיד, אלא לכמה בתי כנסת או מניינים של העדה הספרדית שחלק מהם אולי עוד לא נחלקו בשלב זה לפי מוצאם, ואף לא היה להם מקום או מבנה שניתן להגדירו כאתר תפילה.<sup>34</sup> הוא נפגש דרך קבע עם באי בתי הכנסת והמניינים הספרדיים בכמה שכונות בגבעתיים, ונתן להם שיעורים ודרשות, כנראה בעיקר בשבתות ובימי מועד. לפי עדויות מקורביו הוא גם מל ילדים רבים בגבעתיים. וכך כתב הרב יהושע בקצרה במבואו לספרו "קץ הימין":

[...] לאחר מכן נתמניתי לרב העיר בגבעתיים. ובעוונותינו הרבים, הרי בגלל יוקר השערים לא היו מספיק בתי כנסיות ונאלצנו להתפלל כחמש שנים בחדרי בית הספר מ"ד [=ממלכתי דתי], והיינו מצטערים שתפילתנו לא נאמרת במשכן (ולו גם במעט) היאה לכבודו למלך מלכי המלכים הקב"ה.

34 לפי המובא אצל י' נטוביץ (עורך, ואחרים), בתי כנסת בגבעתיים: מה טבו אהליך, גבעתיים תשס"ו, עמ' 81, בית הכנסת הספרדי בקרית יוסף הוקם בשנת 1946. שם, עמ' 81, מניין התימנים ברחוב טייבר 25 היה קיים אז בחדר מסודר משנת תשי"א. שני בתי כנסת נוספים: שם, עמ' 33, "בית אליהו" של הטריפוליטאים, יוצאי לוב, ברחוב גולומב 12 (14). הם קיבלו מהסוכנות בתים קטנים ובאחד המבנים שהיה ריק עשאוהו בית הכנסת, נוסד תשט"ו (1954), ונזכר הנדבן אמיל חמווי, מקורבו של הרב יהושע שהיה בבלי במוצאו. שם, עמ' 37, בית כנסת נוסף, בית יוסף של עדות המזרח (לובי-ספרדי) ברחוב אצ"ל פינת גלבווע 11, נוסד ב-1970. שם, עמ' 31, נאמר כי בית הכנסת בית אל של הבבלים נבנה בשנת 1960, יסדוהו קבוצת אנשים בראשות הרב יהושע. סייעו לו מר חיים חבייר גבאי, אמיל חמווי עסקן דתי. עד לבנייתו התפללו עולי עירק בבית הספר אמונים בשבתות ובחגים. נראה, כי יש לעדכן חלק מהדברים שכן בתיק הרב יהושע (שיוזכר להלן) נראה כי בשנת 1954/5 פעלו כל המניינים הללו, אם כי עדיין ללא מבנה קבע.

הוא רצה להסביר כי עקב מצבם הכלכלי של עולי המזרח הם לא יכלו להשקיע כספים לבנות בתי כנסת, כי הכנסתם הכספית לא הייתה גבוהה.<sup>35</sup> לכן לאנשים רבים לא היה מקום תפילה קבוע – בית כנסת – והדבר הכביד מאוד על המצב הרוחני של עולי המזרח, כשכוונתו, בראש ובראשונה, לעולי עיראק, הבבלים חבריו, שעליהם הוא כותב בהמשך. הוא הקים מיד קהילה בבליית יחד עם כמה עסקנים, אבל לא היה לה שם קבוע, כפי שנלמד במכתב להלן של ועדי בתי כנסת העדה הספרדית באמצע 1953. כעבור שנה נוספת (ב-1954) כבר יש חותמת של הקהילה: בית כנסת "בית אל", אך לא היה להם מבנה, והם התפללו בבית הספר הממלכתי-דתי ("אמונים", ברחוב צה"ל). לאחר מכן קנה נדבן שטח ועליו הקים את בית הכנסת שנקרא "בית אל", ולפי דברי הרב יהושע, היה זה כעבור חמש שנים בשנת תשי"ז (1957).<sup>36</sup>

אך בלוח השיש הקבוע במרכז הכותל הדרומי בבית הכנסת בית אל מצוין התאריך ג' באלול תש"ך, שלהי קיץ 1960. משמע בית הכנסת הוקם כשמונה שנים לאחר בוא הרב יהושע לגבעתיים. ייתכן שחמש שנים לקח עד שהגישו בקשה לבניין בית כנסת ועד שאושרה הבקשה, ועוד שלוש שנים עברו עד שהסתיימה בנייתו. באותו לוח שיש נזכר גם הרב יעקב משה טולידאנו עם הרב יהושע כבוני בית הכנסת. ככל הנראה

35 הרי הקשיים בהקמת בתי כנסת עולים מספר הפרטיכלים של המועצה המקומית בגבעתיים. פרטיכל ישיבת המועצה, מס' 18, מיום 11.12.52; שם, פרטיכל, 35, מיום 10.2.54; שם, פרטיכל מס' 46, מיום 8.2.55; אלה בקשות בתי הכנסת האשכנזים, בשכונת רוזנשטיין ובית הכנסת אוהל יעקב בשכונת שינקין. שם, פרטיכל מס' 51, מיום 7.7.55, הלוואה לבניין בית הכנסת לעדת הספרדים בקרית יוסף, וזו הבקשה הראשונה של קהילה ספרדית בגבעתיים הנזכרת בפרטיכלים. באותה הישיבה אמר חבר הנהלה בכיר (זומר), כי כיוון שאישרו הלוואה לבתי הכנסת האשכנזים יש לאשר לספרדים, והבקשה אושרה. נציג זה לא היה דתי והדגיש את הצורך ביחס שווה גם אל הספרדים. בישיבת המועצה, מיום 8.2.56, מס' 46, אמר חבר הנהלת העיר מר קושניר: "אנו הקימונו בי"ס למזרחי, אנו עוזרים לצבור הדתי בהקמת בתי כנסיות". ראוי לציין שאין בפרטיכלים בקשה של העדה הבבלית לסיוע להקמת בית הכנסת.

36 הרב יהושע משה, קץ הימין (לעיל הערה 6), הקדמה שנייה: מבוא. הוא מודה בין היתר לידידו אמיל חמווי שעזר לו למימון הוצאת הספר, וכן מזכיר שהוא היה מראשי הדוחפים והמסייעים לבניין בית הכנסת, וכנראה תרם לא מעט מכספו לכך. מעניין לציין שהרב יעקב משה טולידאנו, אוצר גזנים, ירושלים: מוסד הרב קוק תש"ך, עמ' 3, מסיים בהבעת תודה לאלה שסייעו בידו להוצאת ספר זה, וביניהם נזכר: "ולמר אמיל חמווי-העסקן המסור". עסקן זה היה ממקורבי הרב יהושע מראשית דרכו בגבעתיים, ויוזכר גם להלן, והנה היה גם מקורב לרב טולידאנו מתל-אביב. אין אלא להסיק שחמווי היה מי שקירב בין הרבנים יהושע משה לרב טולידאנו, שסייע לקידום הרב יהושע.

אזכור שמו נבע מהעובדה שהרב טולידאנו שימש אז כשר הדתות (3.12. 1958) – לקידומו כמעט מאז בוא הרב יהושע לגבעתיים. ואפשר שהרב טולידאנו סייע גם לקדם את בניין בית הכנסת אולי בסיוע כספי וכן בהשגת אישורים מתאימים.<sup>37</sup> הרב יהושע היה בעל קורא בתורה בשבתות וגם העביר שיעורים בשבת.<sup>38</sup> לימד גמרא בערבים, בעיקר בימי שני ורביעי, ורבנים ויודעי תורה מהעדה הבהלית ומהיישובים הסמוכים באו לשמוע את שיעוריו, כנראה כבר בשנים הראשונות שלו בגבעתיים. יש לפרש שזו גם כוונתו במבואו לספרו קץ הימין שהקים שתי ישיבות, וישיבה משמעה שיעור קבוע לקבוצת אנשים הניתן פעם או פעמיים בשבוע. הקבוצה למדה אצלו בבית עד הקמת בית הכנסת של יוצאי עיראק בקיץ שנת 1960. לאחר מכן הרחיב את מסגרות הלימוד ומיסד אותן בבית הכנסת.<sup>39</sup> הרב יהושע הצליח לא מעט בפעילותו הציבורית כמנהיג רוחני על אף הנסיבות המורכבות של משפחות שרוכן היו קשי יום וצביונם המסורתי נשחק. חלק מהן אף היו במצב זה במקומות מוצאם עוד טרם הגיעם לארץ, כגון הקהילה יוצאת עיראק, שהייתה הבסיס לפעילות הרב יהושע.<sup>40</sup> הוא יצר קשרים עם מרבית הקהל המזרחי בגבעתיים שלמד להכירו והחל לגמול לו די מהר על גילוי מנהיגותו. לאחר כשנה מאז הגיעו למקום כבר הועלתה דרישה של יוצאי המזרח בגבעתיים לשדרוג את מעמדו הרשמי של הרב יהושע.

במכתב מט"ז בתמוז תשי"ג (יולי 1953) פנו אישים מהעדה הספרדית בגבעתיים למועצה הדתית המקומית, וכך כתבו:

- 37 בבית הכנסת הזה קבועים לוחות זיכרון בקירות הצפוני והמערבי. ביניהם נזכרים תורמים ותומכים נוספים לבניין בית הכנסת. התומכים החשובים היו דווקא כמה מהנהלת העיר גבעתיים ואף סגן ראש העיר שהיה המהנדס ואישר את תוכנית בניית בית הכנסת. משמע שהייתה תמיכה של העירייה בהקמת בית הכנסת. לפי דברי מר דלאל האישים מהנהלת העיר עזרו גם בקניית המגרש לבית הכנסת ובתמיכה כלכלית. אותם אישים לא היו מבאי בית הכנסת.
- 38 השיעורים בשבתות היו עיקר מפגשיו עם הציבור, וסביר שבהדרגה נקבעו השיעורים בזמנים קבועים. לדברי מר דלאל ומ' שוקר השיעור בשבת היה לפני מנחה גדולה בצוהרים ולפני ערבית. אך זה ידוע להם רק מבית הכנסת בית אל ולא לפני כן.
- 39 וראו דיון על "הישיבות" שהקים, טיבן וזמנן, להלן בנספח בסוף המאמר.
- 40 ראו: נ' לאון, "ממסורת עדתית קטנה למסורת דתית גדולה: הסיפור הדתי של יהודי עיראק בישראל", ישראל 17 (2010), עמ' 211–237. בעיקר, עמ' 214–220; הרב נסים, לדר ולדורות, (לעיל הערה 24), חלק ראשון: מאמרים ונאומים, עמ' קצט–רב, נאום בבית הנשיא בליל ראש חודש אייר תשי"ד, בטרם היותו רב ראשי. ועמ' רה–רו, נאום בבית הכנסת הבהלית "אהל רחל" בירושלים, ח' באייר תשט"ו, זמן קצר אחרי היבחרו למשרת הרב הראשי.

לכבוד המועצה הדתית בגבעתיים נ"י שליטא.

אנו החותמים מטה ספרדים מעדות המזרח הגרים זה שנתיים בגבעתיים, עד היום לא סודר לנו רב מיופה כח לעניני חופה וקידושין לפי המנהגים שלנו: כמו כן בקשנו את כבוד הרב הגאון כמה"ר יעקב טולידנו שיסדיר לנו את הענין, אבל עד כתיבת בקשה זו לא קבלנו תשובה חיובית. היות וענין זה יש לו חשיבות רבה בשבילנו נבקשכם כאזרחים להסדיר את הענין במהירות האפשרית כדי לפתור הרבה מבעיותינו האישיות.

היות והרב יהושע משה, רב מבגדאד (אב בית-דין), הגר בסביבתנו בדירת קבע וידוע על תושבי הסביבה היטב כמו כן הוא מכיר את רוב התושבים בצורה אישית מחוץ לארץ, לכן נהיה אסירי תודה באם תסדירו את הענין בהקדם האפשרי.

בכבוד רב

תושבי אזור גבעתיים (העדה הספרדית).<sup>41</sup>

בתחילת המכתב הגדירה את עצמה קבוצה זו כ"ספרדים מעדות המזרח" ובחתימתם: "העדה הספרדית". מינוח זה הציג אותם כנציגי העדה הספרדית בכללה. הם ציינו כי הם גרים שנתיים בגבעתיים, כלומר, הם היו חדשים במקום וככל הנראה עולים שהתיישבו בה בשנת 1951. הם דרשו רב ספרדי שיטפל רשמית בענייניהם, כגון עריכת חופה וקידושין ושאר המנהגים שלהם. הם פנו לרב טולידאנו, הרב הראשי לתל-אביב וטרם זכו לתשובה. שימושם בטיעון זה נועד לחזק את דרישתם, כאומרים, כבר פנינו לגופים נוספים שיפעלו להיענות לדרישתנו. הם מכנים את עצמם אזרחים, כאומרים מגיעה לנו זכות זו ככל אחד אחר.

הם צירפו לטיעון שלהם, הצעת פתרון משלהם, למנות את הרב יהושע משה, הגר בסביבתם ובעבר כבר היה רב בכיר ואב בית דין בבגדד, מתגורר במקום, ומכיר את רוב התושבים אישית עוד מחוץ לארץ. הם אינם כותבים במפורש שיש למנות אותו, אך מציינים שיהיו אסירי תודה אם עניינם יסודר, וממילא ברור שהוא יכול להיות פתרון טוב לעניין. קישורו למינוי רב ספרדי לפי המכתב, אינו נחרץ דיו, אך מובן. גם האמירה המפורטת שהוא מוכר היטב לתושבי הסביבה מלמדת כי בפרק זמן קצר של

41 צילום המכתב הובא בסוף המאמר, צילום מס' 2. חתומים שם 16 עשר אנשים וכן: "ועד בית הכנסת הספרדים גבעתיים". נראה כי ועד זה היה בעיקרו של בית הכנסת שייקרא כעבור זמן לא רב: בית אל, ולפי שעה היה לו שם כללי: בית כנסת הספרדים. אך ייתכן שהתפללו עמם יוצאי עדות אחרות שטרם מצאו מקום קבוע. זה המסמך הראשון בזמן המתוארך בתיק הרב יהושע.



כשנה הוא כבר נודע בסביבה כאישיות עממית שנקשר לחברה הספרדית בגבעתיים ומנהיג רוחני והלכתי בעל ניסיון. לכן דרשו בעלי המכתב, גם בשל עברו הרבני העשיר, כי הוא ימונה כרב רשמי, כי הם זקוקים לרב המכיר את אורחות חייהם. בקשת הספרדים נענתה בשלילה והמצב לא השתנה. שבועיים לאחר מכן פונה הרב יהושע בעצמו ליו"ר המועצה הדתית בעניין, ומצרף בשולי מכתבו המלצה חמה של הרב טולידאנו, וזה לשונה:

ב' לחדש מנ"א, תשי"ג

לכבוד הרב משה גולדשטיין. יו"ר המועצה הדתית גבעתיים נ"י שליט"א  
קבלתי העתק מכתב ממושרד הדתות לרב הגאון כמהר"ר יעקב טולידנו נ"י שאין כעת תקציב למועצה למנות רב ספרדי וכו'. לכן באתי בזה להפנות תשומת לבם להתעניין בדבר חיובי זה בבקשת עדות המזרח הספרדים רב רשמי היודע מנהגם ושיחתם ואשיותם, אשר אי אפשר להם להתקיים בלא רב רשמי. והיות ואני הייתי הרא"ב בד שלהם בעיר ואם בישראל בגדד בחרו בי להיות רב רשמי להם אשר על כן מובטחני שהתשובה בפעם הזאת תהיה חיובית.

יהושע משה [חתימה].

[לצידה חותמת מקורית שלו מעוגלת על היותו ראב"ד בגדד, בעברית ובאנגלית].

[לצד החותמת הוסיף את המלצתו דרישתו של הרב טולידאנו מתל-אביב]:  
גם אני מצטרף לדרישת הקהל הספרדים ועדות המזרח בגבעתיים המבקשים להם רב אשר יצא לפניהם וכו' ולא מן השם הוא לדחות בקשתם הצודקת בגילא דחטיאתא ובפרט שיש שני רבנים כבר ויבוא השלישי ויכריע, שתהיה לשכת רבנות כמו ברמת-גן ונתניה וכו'. אני מקוה שעוד פעם תשוב המועצה הדתית ותדון בדבר באופן רציני, ועל יסוד האמת והצדק. ובטוחני שאז תהיה החלטתם חיובית והכל על מקומו יבוא בשלום למען איחוד העדות והשלום ביניהם.

בדה"ט וביקרא דאורייתא

הרב הראשי לתל-אביב-יפו והמחוז

הרב יעקב משה טולידאנו [וחתימתו].<sup>42</sup>

דברי הרב יהושע הם כמובן קול זעקה אישי ואנושי. תקוותו, כי מכתבם של אישי עדות המזרח בגבעתיים יהווה לחץ מספיק למינוי רשמי שלו, נכזבה לפי שעה. התשובה אף ממושרד הדתות הייתה שאין תקציב במועצה הדתית למינוי רב ספרדי

בלשכת הרבנות. מי שלחץ עליהם היה הרב טולידאנו, רבה הראשי הספרדי של תל-אביב, אישיות בעלת משקל והשפעה במישור הרבני והפוליטי. הרב יהושע קיבל העתק מתשובה זו, המהווה בסיס למכתבו הנוכחי. הרב יהושע אינו מוותר וחוזר לשני טיעוניו: "בקשת עדות המזרח הספרדים רב רשמי היודע מנהגם ושיחתם ואשיותם אשר אי אפשר להם להתקיים בלא רב רשמי". וההיבט האישי שלו: "והיות ואני הייתי הראב"ד שלהם בעיר ואם בישראל בגדד בחרו בי להיות רב רשמי שלהם". היבט זה רומז לעלבון של אדם שהיה לו תפקיד רבני כה מרכזי, ועתה בתוקף הנסיבות הוא נאלץ לבקש תפקיד חשוב פחות בהרבה. על כן הוא מצרף את החותמת הרשמית שלו מבגדד להוכיח שאכן היה במעמד גבוה במיוחד בשדה הרבנות. הוא גם מוסיף שעדות הספרדים כבר בחרו בו להיות רב רשמי, אף שזה טיעון לא ריאלי, כי הוא לא עבר עד עתה תהליך בחירה שיקנה לו סמכות רשמית. לכל היותר, התכוון שעדות המזרח בגבעתיים בעצמם כבר בחרו בו, וכפי שיוכח להלן אכן עשו מעשה כזה רק בשלב מאוחר יותר בכשנתיים. הם רצו לבטא את נחישותם שהוא רבם ויש למנותו כרב רשמי בשל מעמדו בעבר שהגדיל את חשיבותו ואת כבודו, וכפי שמשמע מהמכתב הקודם. הרב טולידאנו מתמקד יותר בעצם האפליה שלספרדים מגיע לפחות רב אחד בלשכה, אם כבר יש שני רבנים אחרים, אשכנזים כמובן. בעקיפין, הוא רומז לרב יהושע, ולפיכך צירפו הרב יהושע לתגובתו.

גם מכתב כפול זה לא קידם את העניין. אך הנושא החל להתקדם בהדרגה, שכן בקשות הספרדים והרב יהושע כבר נמשכו קרוב לשנתיים כפי שהדבר בא לידי ביטוי במכתב מרשים יותר בניסוחו, וגם ברמזי איומו ובציבור שעמד מאחוריו. כעבור קרוב לשנה מהמכתב הקודם שוב נכתב על ידי נציגי הספרדים בגבעתיים מכתב חשוב במיוחד בעניין, והפעם לערכאה גבוהה יותר, למשרד הדתות:

ח אייר תשי"ד

לכבוד, משרד הדתות. ירושלים.

הנדון: מינוי כב' הרב יהושע משה כרב לעדת הספרדים בגבעתיים  
 ר"ב הרינו מתכבדים להמציא לכ"ב תזכיר חתום ע"י כמה מאות מתושבי גבעתיים הדורשים בכל תוקף למנות את הרב היודע [=הידוע] לכם הרב יהושע משה בתור רב לעדות המזרח במקום. אנו סבורים שבהיותנו במקום חטיבה מלוכדת ושמספר עדות המזרח מגיע ל 45% מתושבי המקום, מגיע לנו בכל המובנים, שגם אנשי עדות המזרח יוכלו הן בעניני הלכה ובכול השאלות הקשורות בעניני דת, לפנות אל רבם ולשוחח עמו בשפה השגורה בפיהם.

אנשינו ממלאים חובתם באמונה בכל עניני הציבור, הם נתבעים ונענים לכל בפני המועצה המקומית, וסירובה להענות לבקשתנו, מהוה אפליה משוועת כלפי ציבור חשוב. אנו מקוים שתעשו הכל כדי להסיר את חרפת הקיפוח, ותעמדו על דרישתנו הצודקת למינוי רבנו כרב המקום. בתקוה שתסבבו תשומת לב ראויה לבקשתנו, אנו מודים לכ"ב מראש בעבור טיפולכם האדיב. בכל הכבוד.

הוועדה המטפלת

חתמו: ש"ד מזרחי, א' חמאווי, יוסף חיים חדר.

בכתב יד נוסף, שנשלח העתק המכתב: לרבנות הראשית, למועצה המקומית גבעתיים, למועצה הדתית גבעתיים, למשרד הרבנות תל-אביב.

כשהרב יהושע היה בגבעתיים כשנתיים ועל סף שנת השישים שלו, הוא עשה מאמץ מיוחד לקדם את עניינו יחד עם מקורבים ואישים נוספים מקרב העדה הספרדית המקומית. מכתב זה מאורגן יותר מקודמו, מנוסח בהקפדה ותקיף, ועם זאת מנומס ומכבד. מאחוריו עמד בצורה ממשית גוף הנקרא: 'הוועדה המטפלת', ושניים מהחותרים על המכתב הם אמיל חמאווי ויוסף חדר שהיו ראשי העסקנים בבית הכנסת הבבלי בגבעתיים, שייקרא בהמשך בית אל. הדבר מלמד כי הרב יהושע בעצמו עשה מאמץ לקדם את עניינו, וכמשתמע כבר מהמכתב הקודם. ואין ספק כי המכתב היה שיא של פעילות הרב ומקורביו לקדם את הנושא. שכן, אל המכתב צורף תזכיר, שלא נשתמר, ובו חתימות "כמה מאות מתושבי גבעתיים". הפעם נעשה שימוש במספרים היוצרים רושם של תנועה מתרחבת בין תושבי העיר הספרדים להתארגן לקידום רבם, הרב יהושע.

בנוסף להחתמה הנרחבת של התושבים היה מספרם של יוצאי עדות המזרח בעיר כ-45% מכלל התושבים. במהלך שנת 1954 גדל מספרם מ-15,500–18,000 נפש. המכתב נכתב בחודש מאי באמצע אותה השנה (ח' באייר), לכן מספר התושבים באותה העת היה כ-16,500. ואם עדות המזרח מנו 45% מהם הרי מספרם הגיע ל-7,425 נפש לערך. ואף אם הפליגו במספרם והוא עמד רק על כ-6,000 עדיין זו קבוצת אוכלוסייה ניכרת מאוד.<sup>43</sup> לפיכך גם טיעון זה היה בעל משקל שכן מובן שקהילה גדולה כזו זקוקה למנהיגות רוחנית משלהם, והרב יהושע התאים להם.

43 נתוני האוכלוסייה הובאו בהערה 22. כמו כן, לפי מפקד האוכלוסין בשנת 1961: עד 1947 היו 101 יוצאי עיראק בגבעתיים. משנת 1948 עד שנת 1961 עלו 1,132, ובסך הכול היו 1,233 יוצאי עיראק בשנת 1961, ראו: בן-יעקב, יהודי בבל בארץ ישראל (לעיל הערה 18), עמ' 141. אם כי, שם, עמ' 290, כתב כי בגבעתיים היו 3,000 יוצאי עיראק, אך לא ברור לאילו שנים התכוון. לפי הנתון הראשון שהוא על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה יוצאי עיראק שהיו בגבעתיים בשנת 1954 לא היוו אחוז מכריע של עדות המזרח.

חידוש בולט נוסף במכתב הוא ניסוחו החריף יותר מקודמיו: "אפליה משוועת", "חרפת הקיפוח". שהם מעין ניצנים של תקופות מאוחרות יותר, אך שימשו כבר עתה בשלב מוקדם זה של המדינה בשנתה השישית לקיומה, אף כי טרם חדרו דרך קבע ללקסיקון המקובל בארץ. נוסף לכך השימוש המושכל במילים "חטיבה מלוכדת", "ציבור חשוב" היוצרים רושם של תנועה מאורגנת ומגובשת, וכן שליחת ההצעות לכל הגורמים השייכים לעניין. לא ידוע מה הייתה התשובה למכתב זה, אך העובדה כי כעבור כשנה וחודשיים אכן נערכו בחירות רשמיות לבחירת "רב לעדות המזרח" בגבעתיים, מלמדת כי המכתב קידם באופן משמעותי את הנושא.

עוד ראוי לציין כי מידיעה בעיתון, כשנה לאחר מכן, משתמע כי הרב יהושע הוכר כרב ידוע ובעל מעמד גבוש דן. הוא נזכר בעיתון הצפה של המפלגה הדתית-לאומית כמרצה בשני יישובים סמוכים לגבעתיים. היה זה בהקשר לבחירות לכנסת השלישית שנערכו בז' באב תשט"ו (26.7.1955). אחת הידיעות בעיתון הצפה הייתה סיכום של כנס בחירות מיום 11.4.1955, שנקרא: כנס עדות המזרח, וכמובן מסע תעמולה של המפלגה הדתית-לאומית שיצביעו בעדה בבחירות. המקור מסכם את דברי כמה נואמים בכנס שייצגו איש איש את עדתו, ובעיקר דברי רבנים שייצגו את קהילותיהם במקום מושבם. בין היתר נכתב שם:

הרב יהושע משה מגבעתיים השמיע בשם עולי בבל, ברכה לפועל המזרחי והמזרחי אשר הקדישו שנים למען תקומת מדינת ישראל ולמען השלטת תורת ישראל במדינה והוא קרא לכל העדות המשתתפות בכינוס להבטיח נצחוננו.

במודעת בחירות אחרת מתאריך: 25.4.1955. הוא נזכר כמרצה מטעם המפלגה הדתית-לאומית ביישוב לא רחוק מגבעתיים. בשני המקרים הוא נקרא: "הרב יהושע משה – רב בגבעתיים". כלומר, כשלוש שנים לאחר הגעתו לגבעתיים הוא מוכר כרב ידוע במקומו ובאזור, וכנציג בולט של יהודי בבל באזור זה, בעיני ראשי המפלגה הדתית שמצאוהו מתאים להיות מרצה מטעמם לפני הבחירות. אך גם בשלב זה באופן מעשי לא היה לו מעמד רבני רשמי מוכר.

גם מעמדו בחברת הרבנים עולי עיראק בארץ היה חשוב. במודעה שהתפרסמה ערב הבחירות לכנסת השלישית בעיתון הצפה מיום ב' בתמוז תשט"ו (24.6.1955) מטעם "ועד הרבנים פליטי עיראק בישראל" נזכרים שמות רבני הוועד כבר בתחילת המודעה: יו"ר הרב סלמאן חוגי עבודי, סגן יו"ר הרב יהושע משה. כמו כן נזכרו עוד שני רבנים כחברי הוועד. מכל מקום, בין רבני בבל שעלו לארץ ישראל, או לפחות אלה שהתארגנו במסגרת הוועד נחשב הרב יהושע כדמות מרכזית. הראשון כיהן כרב ראשי בבגדד במקביל לרב יהושע שהיה שני לו, אב בית הדין, ועתה מספר שניים

בהנהגה זו. הם התארגנו לסייע לרבנים יוצאי עיראק, ובמודעה הם יצאו נגד אדם מסוים המקפח את רבני העדה הבבלית בתמיכות ובסיוע כלכלי. מכאן שלפחות חלק מהרבנים יוצאי עירק נתמכו כלכלית על ידי קרנות שונים, וייתכן שגם הרב יהושע שמשכורתו הייתה אז נמוכה מאוד רצה או הסתייע בקרן זו.<sup>44</sup> אם כן, גם מידע זה מלמד כי הוא נודע כאישיות חשובה בין רבני בבל שעלו ארצה טרם הבחורו רשמית כרב העדה הספרדית בגבעתיים.

ובחזרה לעניינו של הרב יהושע. נראה כי לחצי עדות המזרח גברו וכנראה גם עזרו, שכן שבעה חודשים לאחר מכתבם החריף התערב משרד הדתות, ומנהל המחלקה לרבנות כתב למועצה הדתית בגבעתיים מכתב נזיפה לוחץ בכ"ז בסלול תשט"ו (22.12.1954):

לכבוד המועצה הדתית, גבעתיים.

הנדון: רב לעדת הספרדים במקומכם.

כבר באנו בדברים אתכם כמה פעמים על דבר מינוי רב לעדת הספרדים במקומכם. כעת עם הגשת התקציב למועצה המקומית לשנת הכספים הבאה עליכם להכניס בתקציב משכורת לרב לעדת הספרדים ולעמוד עליה שתאשר את הדבר. אנא להודיענו השתלשלות העניין.<sup>45</sup>

המכתב מדגיש שמשך הדתות לחץ עליהם כמה פעמים לפני כן למנות רב לעדות המזרח. כן הורו להם לדאוג גם לקידומו במשכורת ולתת לו תמורה כרב רשמי מטעם המועצה הדתית, והם מתבקשים להכניס סעיף זה בהגשת התקציב למועצה המקומית שתאשר אותו כי עליהם הוטל המימון. כלומר, הלחץ נמשך כבר כמה חודשים, ולכן אין ספק שהוא קשור למכתב החריף הנזכר של מנהיגי עדות המזרח מיום ח' באייר תשי"ד. אלה אף היו בקשר עם משרד הדתות בעניין. שכן בעקבות מכתב זה, כחודשיים לאחר מכן, כ"ו בשבט תשט"ו (16.2.1955), כתבו גם פעילי עדות המזרח מכתב נוסף למועצה הדתית ורמזו למכתב זה:

לכבוד המועצה הדתית, גבעתיים. כפי שנמסר לנו מחוגים ממשלתיים נדרשתם לא אחת להחיש ענין רבינו הרה"ג ר' משה יהושע שליט"א, ולשפר את מצבו הכלכלי והרוחני גם יחד ולא למשוך הדברים בלי סוף, ובינתיים רבינו הנ"ל סובל ממחסור ומאפס מעשה בשטחים שלו. רצוי שתגשו תיפק

44 ייתכן שכוונתו להתאחדות עולי בבל שעזרו ליוצאי עיראק. ראו: ס' שינה, מבבל לציון, תל-אביב תשט"ו, עמ' 186–189. המודעה בעיתון יוצאת נגד מחבר ספר זה שהיה איש מרכזי בוועד זה ומזכירה אותו בשמו. על האגודות ובעיותיהן, ראו גם: בן-יעקב, יהודי בבל בארץ ישראל, עמ' 199–202, אך אין שם אזכור של תמיכת האגודות בענייני דת.

45 חתם: הרב דב כץ, מנהל המחלקה. תיק הרב יהושע. אף יש אישור כי המכתב התקבל במועצה הדתית. גם המכתבים הקודמים אושרו כי התקבלו.

להכין את הענינים בקשר למינוי והבחירות למען רבינו שליט"א. בתקוה שתעריכו הפעם את דברינו כראוי.

חתומים, כמה אישים וביניהם חיים חדייר, הנזכר, עם חותמת בית הכנסת בית אל, ועד עדות המזרח. באותה חותמת שני הדברים כאילו הם זהים.

הכותבים מדגישים שנודע להם "מחוגים ממשלתיים", ליצור רושם שיש להם מהלכים ברמה הארצית, והכוונה כמובן למשרד הדתות, ולמכתב הקודם. כך הם גם מסיימים בנימה של איום בתקווה שהפעם יעריכו את דבריהם, כי הרי גם משרד הדתות תומך בדרישתם. הם לוחצים לא למשוך יותר את המצב הנוכחי ולנקוט צעדים מעשיים לבחירת הרב יהושע. הפעם הכותבים הם בעיקר נציגי בית הכנסת בית אל, והם השתמשו בחותמת של ועד בית הכנסת. מכאן שבאותה העת הייתה כבר קהילה בבליית מאורגנת בבית הכנסת בית אל, והרב יהושע היה רבם.

במכתב יש משפט מיוחד הקובע כי המצב הנוכחי אינו יכול להימשך: "ובינתיים רבינו הנ"ל סובל ממחסור ומאפס מעש בשטחים שלו". הערותיהם מאשרות את מצבו החומרי והרוחני הירוד של הרב יהושע, הוא סבל ממחסור בכסף לפרנסת משפחתו,<sup>46</sup> בשל דרגתו "מדריך דתי" ומשכורתו הנמוכה. אך סבל גם מאפס מעשה בתחומי הפעילות, כי לא הוכר כרב רשמי ולא היה רשאי לעסוק בנישואין, בכשרות ובעוד דברים הקשורים להשפעה הציבורית של הרב. זאת ועוד, דומה כי המכתב מבטא את התסכול של הרב יהושע שבעברו היה שקוע בעשייה הדתית הרחבה ביותר בבגדד ועתה נמנעת ממנו כל עשייה רבנית פרט להדרכה דתית והשפעה לא פורמלית. לכן הרגיש שאינו עושה הרבה, וגם ידידיו הרגישו בכך. המכתב מבליט אפוא את מצבו של הרב יהושע בשלוש השנים הראשונות בטרם ההכרה הרשמית בו כרב.

לבסוף חל שינוי הודות ללחצים הנזכרים והמתגברים של יוצאי המזרח בגבעתיים, וכן האישים הבולטים שהכירו את הרב יהושע כנזכר למעלה, וייתכן גם בתוך המפלגה הדתית. המועצה הדתית הסכימה לבחירות מסודרות על פי נוהל תקין

46 כך משתמע גם ממכתבו למועצה הדתית מיום י"ג בסיוון תשט"ו שבו הוא מציג את מועמדותו לבחירות רב עדות המזרח. צילום המכתב הובא בסוף המאמר, צילום מס' 4. הוא מסכם את קורות חייו, ואומר בין היתר: "משפחתי מורכבת משש נפשות שני בנים ושתי בנות, והורי יחיו לאו"ריט שפרנסתם עלי בעז"ד. בינתיים בתי הבכירה התחתנה למ"וט באופן שמשפחתי מורכבת כיום מחמש נפשות, אני ז"ת [=זוגתי תחיה], שני בנים ובת אחת, כולם למעלה מגיל שמונה עשרה". הוא פרנס את משפחתו הגרעינית וכן את הוריו, וזו הייתה מטלה כלכלית לא קלה בפרט לאור משכורתו באותה השעה כמדריך דתי.

בסביבות פסח תשט"ו.<sup>47</sup> הנטייה הברורה הייתה לטובת הרב יהושע שגר בהמקום וכבר היה מוכר ואף ועדי הספרדים שמקצתם היו חברי המועצה הדתית היו לטובתו. לאחר כמה דחיות התקיימו בחירות בי"ד בתמוז תשט"ו (3.7.1955), והרב יהושע קיבל 24 קולות מתוך 27, ונבחר להיות רב העדה הספרדית בגבעתיים.<sup>48</sup> הדבר קרה אפוא בהיותו בן 60 ולאחר ישיבה של שלוש שנים בגבעתיים. ראוי לציין עוד, כי אלו היו הבחירות היחידות לרב בגבעתיים מאז קום המדינה, ואף לאחר מכן עד בחירת הרב יוסף גליקסברג בשנת 1968.

### השלב השני: הרב של העדה הספרדית בגבעתיים

מעתה היה הרב יהושע במעמד של רב רשמי, אך קידומו היה רק חלקי, שכן, לא הועלתה משכורתו ממדריך דתי לדרגת רב. הטיעון של המועצה הדתית היה כי אין להם תקציב להוסיף לו, כי אינם מקבלים בעבור זה מהמועצה המקומית תוספת תקציבית משמעותית.<sup>49</sup> כמו כן, הם טענו כי יידעו את הרב יהושע שזה המצב, וכי אין

47 בתיק הרב יהושע, משתמע הדבר ממכתב נוסף של הרב דב כץ למועצה הדתית מתאריך ט' באייר תשט"ו (1.5.1955). הוא מודיע להם שימנו שלושה מחברי המועצה הדתית ושלושה נציגי עדות המזרח שהיו ועדת בחירות. הוא מוסיף: "ראוי שרב זה ישמש כרב לכל עדות המזרח במקומכם", לכן הנציגות שלהם יהיו מכל עדות המזרח. לאחר מכן הובאו בתיק הרב יהושע מסמכי התכתבות בין המועצה הדתית לבתי הכנסת של עדות המזרח על נציגיהם לוועדת הבחירות. יש התכתבות עם בתי הכנסת: "בבתי הסוכנות" [=בית אליהו] בגבעת רמב"ם, "ביהכנס" לספרדים שע"י ביה"ס הדתי" [=בית הכנסת בית אל, לפי תשובתם], בית הכנסת בקרית יוסף. בית הכנסת לעדת תימן בגבעת רמב"ם [הם שכרו חדר בבית הכנסת ברחוב טייבר לפחות עד השנה לאחר מכן. ראו ספר הפרטיכלים. פרטיכל, ישיבת הנהלה, מיום 23.6.55, מס' 163]. ארבעת בתי כנסת אלו גם שלחו נציגים לגוף הבוחר, ושמותיהם נזכרים בהמשך התיק. יש בתיק גם מסמכים נוספים שאינם מתוארכים, אך הובאו בהקשר לבחירות אלה, כך שלחו שלושה (פרט לחימנים) מארבעת בתי הכנסת הללו "כתב מינוי", והם ממנים את הרב יהושע לרבם, כל בית כנסת שלח בנפרד מכתב כזה. ייתכן שהמכתבים נועדו לקבוע עובדה שהרב יהושע הוא כבר הרב שלהם, ולא יהיה מישהו אחר, וכך חזקו את הסיכוי של הרב יהושע בבחירות אלו.

48 תיק הרב יהושע. מסמך בכתב יד הנקרא "פרטיכל". המועמד השני היה הרב יאיר חפוטא מבאר יעקב. וראו מסמכים נוספים שם על נושא הבחירות.

49 הטיעון עצמו היה נכון, ואף הרב יהושע הסכים לכך כנראה, כדברי המכתבים בתיק הרב יהושע. בספר הפרטיכלים של המועצה המקומית גבעתיים שבארכיון העירוני יש תוספת מעניינת בעניין. בישיבת המועצה מיום 11.2.55, מס' 46, היה דיון על התקציב לשנת 1955/6, ובין היתר בסעיף תקציב המועצה הדתית שעמד על 9,000 ל"י הוא הועלה ל-10,000 ל"י ועוד 500 ל"י לשיפוץ מקווה. המועצה הדתית ביקשה כאלף ל"י יותר. אחד מחברי המועצה, איש מפ"ם, אמר בין היתר: "אנו כל הזמן סרבנו להכיר במשכרת של רבנים והקצבנו סכום מסוים

לו להתלונן על כך. טיעון זה היה נכון וקיבל סיוע מדברי הרב דב כץ שהיה מנהל מחלקת הרבנות במשרד הדתות שכתב במפורש שאין הקידום מחייב תוספת למשכורת.<sup>50</sup>

עם זאת, לא ברור טעם הבחירות כלל, שכן הרב יהושע לא קיבל תפקיד מעשי בלשכת הרבנות בנוסף לכך שלא הועלה בדרגה. על אף מכתב מהמועצה הדתית המלמד לכאורה כי ניתן לו אישור לערוך חופות ולעסוק בכשרות ובהרבצת תורה. לא נמצא אישור כי עסק בכל אלה כנציג רשמי של הרבנות.<sup>51</sup> הדבר מוכח גם מארכיון

ומספיק 9000 ל"י". ההתנגדות עצמה מובנת על הרקע המפלגתי. ברם, מדבריו משתמע שאכן המועצה הדתית ביקשה מהמועצה המקומית הקצבת סכום נפרד למשכורת הרבנים. אך זו סירבה וטענה שמשכורתם כלולה בתקציב הכללי של המועצה הדתית. מצב זה כמוכרן העיקר על תקציב המועצה הדתית, וטיעונה גם כלפי הרב יהושע היה נכון, ולכן גם נאלץ להסכים בשלב זה. כך למשל לו העלו את משכורתו כרב רשמי במאה לירות לחודש, ובחישוב שנתי זה 1,200 ל"י המהווים נתח הגון מהתקציב הכללי, היה זה נטל כספי כבד מדי על המועצה הדתית. הבעיה היא שמבחינה מעשית משנבחר היה אפשר לתת לו אישור לעבודה בלשכת הרבנות, וזה לא ניתן לו. ועל כך התרעמו אישי העדה הספרדית כמשתמע במכתביהם הבאים, אף כי הם דרשו בעיקר העלאה במשכורתו, אך הם לא הפרידו בין מינוי למשכורת ולסמכויות רבניות.

50 תיק הרב יהושע, מכתב מתאריך ל בסיוון תשט"ז (20.8.1955), עוד לפני הבחירות. הוא מציין: "משכורת הרבנים נקבעת ע"י המועצה הדתית, אבל לא מסתבר שהרב לעדה יקבל אותה הדרגה של הרבנים המקומיים". מכאן כי אין להעלות בדרגה את המועמד שייבחר. בתשובה למכתב זה ענתה המועצה הדתית במכתב מיום ח' באייר תשט"ז (19.4.1956), והסתמכה על דברי הרב כץ וטענה שגם הרב יהושע "בשעה שנבחר הרב הנ"ל ידע מזה וסביר וקבל. ויש לציין שהמועצה המקומית איננה מכירה במשכורת של שלושה רבנים בגבעתיים", בהמשך המכתב נאמר: "משכורתו בהצעת התקציב בסכום של 100 ל"י לחדש נכלל בסעיף הדרכה דתית". מכאן שהם לא העלו משכורתו והוא נשאר בדרגת "מדריך דתי" כמקודם. המשך ההתדיינות נזכרת במכתב ביאלר מנהל המחלקה למועצות דתיות מיום כ"א באייר תשט"ז (2.5.1956).

51 למרות שבמכתב הנזכר בהערה הקודמת מתאריך ח' באייר תשט"ז נאמר כי: "בנוגע לתפקידים, הלא אפשרי לו, כשירצה, לקבל תפקידים חשובים בשטח הרבצת תורה, כשרות ושבת, שלצערנו, יש בהם פרצות גדולות ויש בהם די מקום להתגדר בו. כן נראה בעין יפה שיסדר חוק" (=חופה וקידושין] לעדות המזרח [...]. בכלל עלינו לציין, שאין לנו בית דין ואין אנו מסדרים גיטין ולא פסקי דין". בתיק הרב יהושע יש גם המשך להתכתבות זו, ראו מכתבי ביאלר למועצה הדתית מיום ב' באייר תשט"ז (13.4.1956), וכן לרב יהושע מתאריך כ' באייר תשט"ז (1.5.1956). על אף שמכתב זה מלמד כי המועצה הדתית אפשרה לו לבצע תפקידי רב כחופות, כשרות, הרבצת תורה, מכל המכתבים בהמשך משתמע שלא באמת ניתן לו לבצע דברים אלו. במכתב נוסף של ביאלר אל הרב יהושע מתאריך י' בסיוון תשט"ז (20.5.1956) הוא מכנהו "רב



מחלקת הנישואין במועצה הדתית בגבעתיים. עד יוני 1959, אין ולו תעודה אחת שהרב יהושע חתום עליה כעורך החופה, וודאי לא כחותם על הכתובה שהוחזרה ללשכת הרבנות, והיא מהווה את מקור ההוכחה לכך שזוג כזה נישא.<sup>52</sup> העיכוב היה מצד המועצה הדתית שמנעה ממנו באופן מעשי לעסוק בנושאי הרבנות על אף הצהרתה. אך שמא נרמז בהצהרה זו כי גם הרב יהושע לא לחץ, ואולי אף נמנע, לפעול בתחומים שכבר הורשה, כי נפגע מאי העלאת משכורתו.

אישור למצבו הרבני של הרב יהושע עולה מדיון במועצה המקומית כעבור שנתיים. בפרטיכל ישיבת המועצה, מיום 25.7.57, דנו בין היתר בתוספת הקצבה למועצה הדתית במסגרת התקציב הכללי של המועצה המקומית לשנת 1957/8. במהלך הדיון שאל נציג מפא"י, דב צפרוני, שהיה יו"ר ועדת התרבות במועצה: "במקומנו נמצאים שלושה רבנים ביניהם רב לעדה הבבליית ועבודתו היא רבה בין עדה זו, למה זה אינו מקבל משכרת מלאה?" השיב לו מר זרם, הנציג הדתי-לאומי במועצה: "הרב לעדה הבבליית אינו עסוק יום מלא כי העדה קטנה ומשום כך אינו מקבל משכרת מלאה".<sup>53</sup> הדיון היה לגבי התקציב לשנת תשי"ח (1957/8) וממנו

העדה הספרדית ומיידע אותו על כך שניסה לקדם את עניין משכורתו "ולא נמצאה הדרך". הוא מוסיף: "הרשות המקומית המאשרת לפי החוק את התקציבים של המועצות הדתיות לא הסכימה להגדלת ההוצאות להחזקת סעיף הרבנות וכבודו מופיע בסעיף הדרכה דתית בסכום 100 ל"י לחודש. כפי שמודיעה לי המועצה הדתית בגבעתיים הסכים כבודו מלכתחילה לתנאים אלו ואם בעתיד תפתח אפשרות להגדלת משכורתו והכללה בסעיף רבנות תעשה המועצה הדתית מאמץ לבצע זאת למעשה". נשלחו העתקים גם לרב דב כץ ולמועצה הדתית בגבעתיים. מכתב זה בא בעקבות מכתב המועצה הדתית אל ביאלר מיום כ"ו באייר תשט"ז (7.5.56), ששם נאמרו אכן אותם דברים, ושם נוסף, כי המועצה המקומית כלל לא שלחה נציג לגוף הבוחר, משמע לא התייחסה מעשית לבחירה זו.

52 כאמור, בדקתי 41 פנקסי רישום של תעודות נישואין שזמנן הוא מכ"ה בשבט תשי"ג (10.2.53) – פנקס מס' 1, ועד 10.6.59 – פנקס מס' 40. רישום ראשון שלו כחותם על אישור תעודת הנישואין הוא מ 11.6.1959 (פנקס מס' 41, מספר תעודה 133994 – עד מס' תעודה 140646 שנחתמה בתאריך 24.11.1959), ובאותו הפנקס הוא כבר חתם על למעלה מעשרים תעודות. הוא חותם בשמו המלא: משה יהושע, תחילה שם המשפחה ולאחר מכן, שמו הפרטי. על רוב התעודות בכל הפנקסים הקודמים חתם הרב רובינשטיין, ורק על מקצתן הרב אורי ברוידא, וזה היה בעיקר כשהרב רובינשטיין ערך את החופה וחתם עליה, ורצה להימנע מבעיות פרוצדורליות חוקיות שעלולות היו להיווצר, אז חתם הרב ברוידא על אישור התעודה כנציג לשכת הרבנות. הראשון היה כנראה הדומיננטי במחלקת הנישואין שהייתה המחלקה החשובה ברבנות, וכך אולי בלשכת הרבנות בכלל. הדבר יהיה חשוב להבין את בעיות כניסת הרב יהושע לתפקידו כרב הספרדי של גבעתיים.

53 ספר הפרטיכלים, ישיבת המועצה, פרטיכל מס' 22. באותו העמוד נאמר גם כי מר זרם ביקש להגדיל את תקציב המועצה הדתית לסכום של 23,000 ל"י ובהצבעה נדחתה בקשתו. הרי זו

עולה כי הרב יהושע לא קיבל משכורת מלאה, וכי לא היה שווה בשכרו לשני הרבנים האחרים בעת הדיון. מצב זה אמור היה להימשך גם בשנה שלאחר מכן לאור תשובת הנציג הדתי. צפרוני לא היה נציג דתי, ושאל מדוע "רב לעדה הבבלית" במשרה מלאה אינו מקבל משכורת מלאה, ומנין ידע? אם לא נתקל או היה לו מידע בנושא. הנציג הדתי עונה לו באותה מטבע לשון "הרב לעדה הבבלית", אף כי ידע היטב שכבר שנתיים לפני כן היו בחירות והרב יהושע נבחר כדין כרב העדה הספרדית כולה, ולא רק כרב העדה הבבלית. יש כאן התעלמות מהבחירות הללו, וממשיכים לקרוא לו בתואר המצומצם. ועוד, שהנציג הדתי מסביר שכיוון שהעדה קטנה "אינו עוסק יום מלא", ולכן גם אינו מקבל משכורת מלאה. גם תשובה זו אינה נכונה למצער, כי הרב יהושע עבד עם כל העדה הספרדית, ולא רק עם העדה הבבלית "הקטנה". ועל כל אלה, היה הנציג הדתי צריך לענות שהרב אינו מקבל משכורת, כי למועצה הדתית אין תקציב לכך, ובאותה הזדמנות לדרוש תוספת תקציב כדי לממן גם את הרב של העדה הספרדית. הייתה זו אפוא תשובה של דחיית הנושא והמעטתו, ובעקיפין הייתה זו גם בעיית היחס אל הרב יהושע מצד הנציג הדתי שלא ראה בו מועמד העומד לקבל משכורת, ובכך להשוותו לשני הרבנים האחרים, ודווקא מי שלא ייצג את הדת הוא שתמה על כך.

קשה לדעת אם היה קשר בין דיון זה שאולי דלף למקורבי הרב יהושע לבין מכתב חריף שנכתב חודשיים לאחר מכן על ידי אותם המקורבים. אך מכתבם סוגגן בצורה מחמירה במיוחד, וכאילו מהווה המשך לדיון הנ"ל, דבר המעלה את ההשערה שמא היה קשר ביניהם. מכל מקום, במכתב מכ"ח באלול תשי"ז כתבו גבאי בית הכנסת בית אל, שהרב יהושע היה רבו וממקימיו, אל המועצה הדתית. הם גיבו את המכתב בחותמות של שני בתי הכנסת האחרים ששיתפו עימם פעולה מתחילת הדרך גם בשלב שלפני בחירת הרב יהושע כרב עדות המזרח. המכתב ארוך ובו הם דורשים העלאת משכורתו של הרב יהושע והשוואתה ליתר הרבנים האשכנזים בטיעון שמרגע היבחרו הוא צריך להיות שווה להם בכל זכויותיו, וכך המצב בכל המדינה. "עד היום משכורתו היא נמוכה למדי ואי-אפשר להשוותה למשכורת הרבנים האשכנזים בגבעתיים, אף על פי שהאוכלוסיה באזור המועצה מונה כ-40% מכלל תושבי המקום". הם אומרים כי הפגיעה היא לא רק ברב יהושע אלא:

עוד עדות, כי המועצה המקומית לא ששה להגדיל את תקציב המועצה הדתית, והמדובר שם בדיון על תקציב שנת 1957/8. משמע כי טיעון זה היה נכון עד אותה השעה. אך ראו בפנים את המשתמע מדברי הנציג הדתי.

פגיעה בכבודו ובזכויותיו של כל תושב ותושב ספרדי, דבר זה גורם להפליה (בכל מובן המילה) לא רק בין תושבי המקום, אלא גם בין נציגיה, אשר בניגוד להכרזה על הקמת המדינה משנת 1948, שחייבה לקיים שוויון זכויות לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין וכן בנגוד להכרזה על קיבוץ גלויות ומיזוג עדות.

בהמשך הם חוזרים על הצורך להשוות את משכורתו לרבנים האחרים ומוסיפים טיעון נוסף: "נוסף לזה הרב הוא בעל משפחה גדולה ותומך בהוריו" והמשכורת נמוכה ואינה מספקת "כדי שישקיע את זמנו במלוי תפקידו". ומסיימים בתקווה שתתקבל דרישתם "אנו רואים את עצמנו מקופחים כל עוד מצב זה לא יתוקן".<sup>54</sup>

המכתב נכתב כמעט שנתיים לאחר בחירת הרב יהושע כרב עדת הספרדים בגבעתיים ועוסק אך ורק במשכורתו שלא הועלתה, ואינו מתייחס לפעילותו כרב במועצה הדתית. הכותבים מעלים כמה טיעונים בנוסף לפגיעה ברב, שהם כספרדים פגועים, ושזו "הפליה (במלוא מובן המילה)", ופגיעה בהם כאזרחי המדינה שעם הקמתה הוכרז על שוויון זכויות לכולם, וכן על קיבוץ גלויות. הם הרחיבו בכך את טיעוני ההפליה מקנה המידה מקומי לארצי, ובמקרה זה של המשכורת הוא פוגע ומפלה באחדות.

הם חוזרים על סגנון מכתבם משנת 1954 שהובא למעלה, ושותרם לקידום בחירת הרב יהושע. הם מזכירים כי הם ארבעים אחוז מתושבי גבעתיים, אף שבמכתב הוא כתבו שהם ארבעים וחמשה אחוזים, אך עדיין חלק חשוב של תושבי גבעתיים. למעשה מספר בני עדות המזרח גדל, כי בשנת 1957 מתחילתה ועד סופה עלתה גבעתיים מ-20,350 ל-24,000 נפש. 40% מהם הם 8,140 – 9,600. לכן גם אם כותבי המכתב הפליגו ועדות המזרח היו שליש מהאוכלוסייה עדיין מגיע מספרם לכ-7,000 ואולי יותר. לקהילה כה גדולה הייתה הצדקה יתירה לדרוש רב מתאים, וזו הייתה טענת כותבי המכתב.

משכורת הרב נמוכה ואינה מאפשרת לו "שישקיע זמנו במלוי תפקידו". ייתכן שזו תשובה לדברי מר זרם, הנציג הדתי במועצה המקומית שטען שהרב יהושע אינו עובד יום מלא כי עדתו הבלבית קטנה. הם טענו להיפך, המשכורת הנמוכה אינה מאפשרת לו להשקיע את כל זמנו כרב. ושמא רמזו גם לאי רצונו להשקיע במועצה הדתית בתפקידים שונים עד שתתוקן משכורתו. הדיון והמכתב לא סייעו להעלאת משכורתו של הרב יהושע, והוא נאלץ להמתין עוד שנתיים נוספות.

בט' בכסלו תשי"ט, כתבו הרבנים הראשיים נסים והרצוג אל הרב יהושע: "הרינו ממנים בזה את כבודו לרב המקום ורושם נשואין". מכתב נוסף עם לוגו של הרבנות

הראשית מיום כב בכסלו תשי"ט נשלח גם אל המועצה הדתית גבעתיים ובו נכתב: "הרינו ממציאים לכם, רצ"ב העתק כתב מנוי לרב המקום ורושם נשואין לרב יהושע משה שליט"א."<sup>55</sup>

מכתבים אלו מוזרים מעט, שהרי הרב יהושע נבחר כדת וכדין כבר בשנת תשט"ו, ובבחירות השתתפו נציגי המועצה הדתית ומשרד הדתות ובחירתו אושרה על ידי כל הגורמים, כולל שני רבנים ראשיים אלה שאישרוהו כבר בתשט"ו כחודש לאחר הבחירה.<sup>56</sup> אלא שעתה הם כותבים כי הם ממנים אותו כרב המקום, וזו העלאה בדרגה מרב העדה הספרדית, לרב המקום בכללו. כן הם ממנים אותו כרושם נישואין, ומכאן, כי עד כה לא אושר לו להיות רושם נישואין גם מטעם הרבנות הראשית, ולא רק מטעם המועצה הדתית. ואם כן, בחירתו הרשמית כרב העדה הספרדית בשנת תשט"ו לא הייתה הרבה יותר מסמלית ונועדה לרצות את העדה המזרחית בגבעתיים. גם המכתב הנזכר של המועצה הדתית למשרד הדתות משנת תשט"ז שבו הם כתבו כי הרב יהושע יכול לעסוק בכשרות ובחופות ובכל דבר שירצה, לא היה לו משמעות מעשית. ייתכן שהרב יהושע ערך חופות מעטות אולי בעיקר של מקורביו, אך אין לכך אזכור בפנקסי מחלקת הנישואין של המועצה הדתית. למעשה גם מכתב הרבנים הראשיים אינו מובן, מה היה הצורך למנותו כעת כרושם נישואין, והרי כבר נבחר לתפקיד לפני שלוש שנים ויותר?

תשובה מעניינת לכך משתמעת מכמה מכתבים נוספים. בט"ז באדר א תשי"ט (24.2.1959) כתב י"ל ביאלר מנהל המחלקה לרבנות במשרד הדתות:

לכבוד המועצה הדתית, גבעתיים.

הנדון: סמכויותיו של הרב משה יהושע.

כבוד השר בקשני לברר את מעמדו וסמכויותיו של הרב הנ"ל. לפי דברי הרב נתמנה כרב מקומי בגבעתיים מטעמכם ומטעם המועצה המקומית ועל דעת משרד הדתות ודורש משום כך רשות לרשום נישואין. כיון שבמשרדנו לא נמצאים סימנים שיאשרו את טענותיו, אני מבקש להסביר לנו את המצב. העתק: לשכת השר. לשכת הרבנות.

55 תיק הרב יהושע.

56 תיק הרב יהושע. מכתב מתאריך י"ד מנחם אב תשט"ו של הרבנים הראשיים: יצחק נסים (שזמן מה לפני כן נבחר להיות הרב הראשי במקום הרב עוזיאל שנפטר) והרב הרצוג. הם מברכים אותו על בחירתו כרב עדות המזרח בגבעתיים ומאשרים אותה.

למכתב זה קדם כמובן מכתב של הרב יהושע, כנראה לשר הדתות עצמו. מכל מקום, מכתב זה יצר לחץ מחודש בעניין. הפעם הלחץ היה כבד במיוחד, כי שר הדתות היה באותו הזמן הרב טולידאנו. וכבר צויין לעיל, כי ראש הממשלה, דוד בן גוריון, מינה את הרב טולידאנו לשר הדתות ביום 10.12.1958, והוא כיהן בתפקיד זה עד פטירתו בכ"ד בתשרי תש"ך (15.10.1960).<sup>57</sup> השר החדש היה מודע היטב לבעיית מעמדו של הרב יהושע, שהרי הוא התערב בעצמו בתפקידו הקודם לטובתו. ביאלר מציין זאת במכתבו שהשר עצמו מבקש לדעת מה קורה בדיוק. הוא מציין כי במשרד הדתות "לא נמצאו סימנים שיאשרו טענותיו", וכוונתו כי לא מצא כל אישור לרב יהושע כרושם נישואין ורב המקום. אלמלא כן, המכתב היה היתממות מוחלטת כי ביאלר התכתב עם המועצה הדתית כמה פעמים בעניינו של הרב יהושע גם לפני כן בשנת תשט"ו (1955) סביב לבחירות לרב העדה הספרדית וידע היטב מה קרה.

הרב יהושע המשיך ללחוץ וכתב מכתב זה לרבנים הראשים בא' באדר ב תשי"ט :  
לכבוד הרבנים הראשיים לישראל שליט"א. רבנים גדולים ונכבדים.

הנני מודיע בזה לכתר (כבוד תורתם) כי למרות שנתמנתי מכבוד הדרת קדושתם לרב המקום ורושם נישואין מיום ט' כסלו תשי"ט עד עכשיו לא נותנים לי לרשום ולחתום על תעודת נישואין משום שלא נודע עוד הדבר למשרד הדתות ולקצין המחוז, נא להודיע על זה לכל מאן דבעי שיאופשר לי למלא את תפקידי כרב.

החתום בכבוד רב. יהושע משה. רב המקום בגבעתיים.

העתק למשרד הדתות.

העתק למועצה הדתית.

הרב יהושע מסתמך על המכתב הנזכר של הרבנים הראשיים מט' בכסלו תשי"ט. הוא מתלונן, כי על אף הרשאתם ומינויו כרושם נישואין ורב מקומי טרם קיבל אישור מהמועצה הדתית לעסוק בכך בטענה, כי הם צריכים אישור של משרד הדתות ושל קצין המחוז לכך. לכן לחץ שהרבנים הראשיים יזרזו את האישור. עם זאת, יש לשים לב שאף תלונתו התמקדה בזמן שמת' בכסלו, ולא משנת תשט"ו שאז נבחר בבחירות כדין. מכאן כי הוא עצמו לא סמך על הבחירות החוקיות שהיו בשנת תשט"ו, אלא רק על האישור הנזכר שקיבל מהרבנים הראשיים בכסלו תשי"ט. הוא הבין שהבחירות בתשט"ו לא נתפסו כמחייבות את המועצה הדתית. ומכתבו זה הוא מעין תלונה עצובה, שאף האישור מכסלו תשי"ט כרב המקום ורושם נישואין, אינו עוזר ואינו מאפשר לו להיכנס למועצה הדתית ולעבוד ככל רב אחר.

57 על הרב טולידאנו ראו: צ' זוהר, האירו פני המזרח – הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון, תל-אביב תשס"א, עמ' 286–287, ובהערה 1.

במכתב תשובה של המועצה הדתית לביאלר מו' באדר ב' תשי"ט (16.3.59), והתייחס בעקיפין גם למכתבו של הרב יהושע שהעתקו הגיע גם אליהם, נחשף עיקרו של העניין:

לכבוד משרד הדתות. המחלקה למועצות דתיות, ירושלים ת"ו. לידי כב' מנהל המחלקה מר י.ל. ביאלר הי"ו.

הנדון: סמכויותיו של הרב משה יהושע. למכתבכם מיום טז אדר א' ש.ז. (מחוק: תשי"ט).

בהתאם לשיחתו אתנו בשבוע העבר, הרינו בזה להודיע למע"כ, שביזמתכם ודרישתכם הבלתי פוסקת זה שנתיים, הסכמנו לקבל את הרב הנ"ל כרב ביהכ"ס לעדות המזרח-נתמך על ידינו מסעיף תקציבנו להדרכה דתית החל מסך 75 ל"י לחדש עד סך 250 ל"י עכשיו. עד לתקציב 1958/9 ובכלל, לא הופיע הרב הנ"ל בתקציבנו בשום מסגרת אלא כנתמך וכל (=וכנ"ל) ולפי דרישתכם האחרונה, הכנסנו אותו בפעם הראשונה בהצעת תקציבנו לשנת 1959/60 במשכרת מפורטת בסך 350 ל"י ומקוים שעם אשור הצעת התקציב הנ"ל נוכל לבצע גם תשלום המשכרת הזאת במלואו.

הרב הנ"ל לא נתמנה לתפקידו הנ"ל, כידוע לכם, מטעם גורמים אחרים ולא נבחר על ידם אלא אך ורק ע"י המועצה הדתית וגורמיה והיא הסיבה שבמשורכם אין כל סימנים לאישור טענותיו כאילו שנתמנה כרב מקומי היות ושלא נתמנה ולא נבחר בתור שכזה מעולם.

בכבוד רב.<sup>58</sup>

מכתב זה מסכם את מעמדו של הרב יהושע בעיני המועצה הדתית עד רגע כתיבת המכתב. ראוי לציין כי הם לא הסתירו את דרך התנהלותם כל השנים ביחס לרב יהושע מאז בואו לגבעתיים. הם מציינים, כי הוא מינוי פנימי של המועצה הדתית שקבלתו לעבודה "וגורמיה" ולא אף גורם אחר, ולכן אין מסמכים עליו במשרד הדתות. הוא נתמך כלכלית על ידה, ושכרו עלה בהדרגה פי שלושה ויותר. הם קיבלוהו כחלק מסעיף הדרכה דתית, והחשיבוהו ל"נתמך" על ידם, וכך רצו שיישאר מבלי לשנות את הסטטוס שלו. הם מזכירים שהסכימו לקבל את הרב יהושע מלכתחילה "כרב ביהכ"ס לעדות המזרח" בלבד, ולכן גם שכרו מוגדר על ידם

58 תיק הרב יהושע. צמוד למכתב זה נשמרה גם טיוטת המכתב ובעזרתה ניתן היה לשחזר את כל המילים.

כ"נתמך" ולא כמשכורת. עם זאת, הם טורחים לציין כי שכרו הועלה בהדרגה משנת תשי"ב מ-75 ל"י לחודש ל-250 ל"י. טיעון זה מנסה להראות כי הוא לא קופח כל כך כטענתו, ולהיפך הם הלכו לקראתו והשלישו את שכרו ואף יותר, אבל לא הועלה בדרגה כל אותן השנים. הם אינם מתייחסים כלל לבחירתו בשנת תשט"ו "כרב עדת הספרדים בגבעתיים", ומתארים אותו בלשון יחיד כרב בית כנסת אחד, אף כי ניתן להניח שהכוונה לכלל בתי הכנסת הספרדים. מבחינתם זה היה שדרוג קל שתוארו הורחב בעקבות הלחצים השונים. לכן מינויו הוא עניינם הפנימי ואין לקבל את טיעוני הרב יהושע כי הוא נבחר כרב מקומי כי לא קרה כך במציאות. גישה זו תואמת את דברי מר זרם הנציג הדתי במועצה המקומית שטען שנתיים קודם לכן, שהרב יהושע הוא רק "הרב לעדת הבבלים". נראה שהמכתב תקיף למדי בהתחשב בנסיבות החדשות ששר הדתות בעת כתיבת המכתב היה הרב יעקב משה טולידאנו, ידידו של הרב יהושע, והם ידעו מראש שסביר להניח שהוא יקרא את מכתבם.

הם מודים כי נענו לשנות את מעמד הרב יהושע רק לאחר לחץ בלתי פוסק של משרד הדתות במשך כשנתיים. תאריך זה נראה כמתאים לתגובת משרד הדתות למכתבם של גבאי בית הכנסת בית אל משנת תשי"ז, וגובה על ידי גבאי שני בתי הכנסת הספרדיים האחרים. הם כתבו על הפליית הרב יהושע, וכנראה אנשי משרד הדתות הושפעו מכך, אולי בעזרת גורמים נוספים, והחלו ללחוץ על המועצה הדתית בגבעתיים במשך שנתיים עד להסכמתה לשנות את הסטטוס של הרב יהושע.

הם הוסיפו כי הם הכניסוהו לראשונה למסגרת התקציב כסעיף נפרד במעמד רב מקומי לקראת התקציב של שנת 1959/60, ואם הבקשה תאושר יקבל משכורת כעובד המועצה הדתית במעמד רב מקומי, ושכרו יועלה באופן משמעותי ל-350 ל"י לחודש. כל זאת בתנאי שהמועצה המקומית המממנת את עיקר תקציב המועצה הדתית תאשר זאת, ולא – המינוי לא ייכנס לתוקף.

המועצה הדתית הציגה עמדה נחרצת המדברת בעד עצמה. הטיעון המרכזי לאורך כל השנים היה כי תקציבה הדל, שאינו מועלה כראוי על ידי המועצה המקומית, אינו מאפשר לה לקדם את הרב יהושע בדרגה וגם לא לתת לו משכורת כרב מקומי.<sup>59</sup> לצד

59 בדיקת תקציביה של המועצה הדתית כבר משנת 1950/1 מגלה שאכן היה אמת בפי דובריה. תקציבה היה זעום של כמה אלפים בתחילת העשור מתוך למעלה מתקציב של המועצה המקומית שהיה בסכום של מיליון ל"י, ובסוף העשור כמה עשרות אלפים ל"י מתוך יותר משני מיליון ל"י. כלומר, הוא היה בסביבות 1% מכלל התקציב הכללי. אומנם הוא עלה בהדרגה, אך באלפים מעטים בלבד פרט לשלהי שנות החמישים, ואף אז במעט מאוד ביחס לתקציב המועצה המקומית, שעלה גם עקב ערך הלירה במדינה. זה תקציב המועצה הדתית: בספר הפרטיכלים של שנות החמישים: המועצה המקומית גבעתיים, פרטיכל משיבת המועצה: שנת 1950/1, מס' 2, מיום 27.4.50 – 1,270 ל"י; שנת 1951/2, מס' 5 – 4,500 ל"י; 1952/3, מס' 1952/3

הדיונים בהעלאת השכר עולה מהתכתבויות השונות תמונה די קשה ולא מחמיאה ביחס הלא מכבד כלפי הרב יהושע מאז בואו לגבעתיים. בפועל הם לא ששו לקדמו ולמעשה נאלצו תחילה לערוך בחירות בשנת תשט"ו שמבחינתם לא שינו מאום במעמדו, וגם לאחר מכן עד תשי"ט לא שינו את יחסם הקריר אליו. גם במכתב האחרון הנזכר הם מכנים אותו שלוש פעמים: "הרב הנ"ל". כך גם דברי הנציג הדתי בישיבת המועצה הנזכרת בתשובתו לנציג הלא דתי על הרב שעדתו קטנה ואינו עובד יום מלא. כל אלה מצטרפים להוכחת היחס הלא מחמיא אליו ומבחינתם הוא היה צריך להישאר במעמדו אלמלא לחצי משרד הדתות. לעומתם, הרב יהושע ואוהדיו, אנשי עדות המזרח, הבינו אחרת את אופי תפקידו מתחילת הדרך והציגו את מצבו של הרב יהושע כפגיעה בו ובהם, וכן בשוויון האזרחי והפלייה של כל עדות המזרח בגבעתיים. הם לחצו לקיים את הבחירות בשנת תשט"ו וקיוו לראות בהן הכרה מלאה במעמד הרב יהושע, אך התבדו. המאבקים המשיכו עד תשי"ט שאף בה היו סיבוכים בדרך להכרה הסופית.

נראה כי אף המינוי המיוחד שהיה בשנת תשי"ט (1959), היה אילוץ שנבע מלחצים כבדים. המועצה הדתית כתבה שהם לא הכניסו את הרב יהושע לתקציב של שנת 1958/59 (תשי"ט),<sup>60</sup> אלא רק לתקציב של שנת 1959/1960 (תש"ך) בתקווה

13, 15.5.52 – 8,000 ל"י; 1953/4, מס' 23, 4.3.53 – 7,000 ל"י; 1954/5, מס' 35, 10.2.54 – 8,970 ל"י; 1955/6, מס' 47, 15.2.55 – 18,468 ל"י (אך לפי הפרטיכל שקדם המועצה הדתית קיבלה מתוך סכום זה רק 10,500); 1956/7, מס' 9, 22.3.56, לא צוין תקציב דת, בהמשך הדיון משתמע כי התקציב עמד על 13,500 ל"י, ומר זרם הנציג הדתי ביקש להעלות בעוד 3,500 ל"י ונדחה; 1957/8, מס' 22, 25.7.57, מהדיון משתמע 17,000 ל"י; 1958/9, מס' 30, 9.3.58, לא צוין תקציב דת. אך באותה שנה ביום 23.10.58, ישיבת המועצה מס' 35, דנו בתקציב המועצה הדתית ונאמר שחסר להם 14,000 ל"י, ומשרד הדתות מסכים לתקציב 7,000 ל"י אם גם המועצה המקומית תוסיף 7,000, והוחלט לאשר את התוספת. לפיכך, אם התקציב המקורי היה כבשנת 1957/9, יחד עם התוספת, זה 17,000 ועוד 14,000, ובסך הכול, 31,000. התקציב הכללי של המועצה המקומית נזכר כמובן באותם המקומות בפרטיכלים הנזכרים ואחד הסעיפים הוא: דת, והוא תקציב המועצה הדתית.

60 המועצה הדתית לחצה על המועצה המקומית להגדיל את תקציבה בשנה זו של 1958/9. אף התקיימה ישיבה של הנהלת המועצה הדתית והנהלת המועצה המקומית, והוחלט להעביר את זה לדיון לישיבת המועצה המורחבת. ראו: ספר הפרטיכלים, ישיבות ההנהלה, המועצה המקומית, פרטיכל מיום 9.3.58, מס' 30. ואכן, במקביל, בספר הפרטיכלים, פרטיכל, ישיבת המועצה, מיום 29.10.58, מס' 35, התקיים דיון על בקשת התוספת למועצה הדתית. שם נאמר בסיכום: "בתקציב של המועצה הדתית חסר לאיזון סך 14 אלף ל"י. משרד הדתות מסכים



שהמועצה המקומית תאשר את התקציב כולו, ורק אז יתחיל לקבל את משכורתו כרב מקומי.<sup>61</sup>

כאמור, הוא התלונן עוד בא' באדר ב' תשי"ט כי למרות אישור הרבנים הראשיים מט' בכסלו, ארבעה חודשים לפני כן, "עד עכשיו לא נותנים לי לרשום ולחתום על תעודת נישואין", בנימוק שהדבר לא אושר על ידי משרד הדתות וקצין המחוז. טיעון זה מקבל סיוע מפרטיכל של הנהלת המועצה המקומית גבעתיים מיום 11.5.59 המתאר מפגש בין הנהלת המועצה המקומית ובין ראשי המועצה הדתית והרבנים על נושא בית השחיטה המקומי. בין המשתתפים במפגש מטעם המועצה הדתית היו הרבנים ברוידא ורובינשטיין,<sup>62</sup> אך לא נזכר שמו של הרב יהושע משה, דבר המלמד כי הוא טרם נקלט כשווה לשני עמיתיו. המפגש היה בדיוק חודש לפני שהחל לחתום על תעודות הנישואין, ומכאן כי גם אחרי חודש ניסן תשי"ט טרם נכנס הרב יהושע

להשתתף בסך של 7000 ל"י באם אנחנו גם כן נגדיל את ההקצבה באותו הסכום. קצין המחוז שואל מאתנו אם המועצה מסכימה להקציב את ההקצבה הנוספת בסך של 7000 ל"י. המועצה מאשרת את התוספת". משמע בשלהי שנת 1958, כבר הועלה תקציב המועצה הדתית בסכום ניכר. התוספת נועדה בעיקרה לכיסוי חובות. משמע, מבחינה מעשית קשה לבטל את טיעוני המועצה הדתית לפחות עד שנת 1958 על המצוקה הכספית שלה. סיוע נוסף לכך, עולה מפרטיכל נוסף בשנה שלאחר מכן, שנת תשי"ט, בספר הפרטיכלים, ישיבת המועצה (המורחבת), מיום 9.7.59, מס' 41. שם נדון שוב עניין הגדלת תקציב המועצה הדתית, וצוין כי "עם בדיקת ההוצאות של המועצה הדתית נמצא כי חסר עוד 6,000 ל"י לאזון תקציבה. אנו מציעים לאשר את ההוספה הזאת. המועצה מאשרת". מכאן, כי גם בשנת תשי"ט (1959), בחודש יולי, כחודשיים לאחר שהרב יהושע כבר החל לעבוד בצורה מלאה במועצה הדתית, טרם היה מאוזן מצבה הכלכלי של המועצה הדתית.

61 ואכן בספר הפרטיכלים, ישיבות ההנהלה, ישיבת ההנהלה, מיום 9.7.59, מס' 41, הועלה שוב עניין הגדלת תקציב המועצה הדתית. נאמר שם: "מר ביאלר ממשרד הדתות מציע שהמועצה תוסיף על הקצבתה למועצה הדתית לשנת 1959/60 עוד 6,000 ל"י, ס"ה הקצבה בסכום 36 אלף ל"י". והחלטה: "להסכים להגדיל את ההקצבה למועצה הדתית בשנת התקציב 1959/60 עד 34 אלף ל"י". החלטה זו העלתה באופן משמעותי את תקציב המועצה הדתית, כמפורט להלן, ויכלה להוות עילה מצד המועצה הדתית להסביר שזה מקל עליה לתת לרב יהושע משכורת מלאה. נראה כי גם בהיבט זה היה מעורב הרב טולידאנו, שר הדתות שמינויו על ידי דוד בן גוריון השפיע מן הסתם גם על המערכת המקומית. שכן המועצה המקומית בגבעתיים הייתה בשליטת מפלגת מפא"י שמנהיגה הארצי היה בן גוריון. לכן צוין בפרטיכל כי מר ביאלר ממשרד הדתות (הנזכר גם בפרטיכל קודם של ישיבת המועצה, מס' 40, מיום 28.5.59) מציע להקציב כסף למועצה הדתית בתנאי שהמועצה המקומית תגדיל גם היא את חלקה. קשה יהיה להבין נדיבות זו של שני הצדדים ללא התערבות שר הדתות החדש וידידו הקרוב של הרב יהושע משה.

62 ספר הפרטיכלים, ישיבת ההנהלה, המועצה המקומית גבעתיים, פרטיכל ישיבת הנהלה מס' 136.

לעבודה מלאה ברבנות. רק חודש לאחר מכן, מה-11 ביוני 1959 ואילך, השתמרו חתימותיו על תעודות הנישואין שבמחלקת הנישואין. עם זאת, אין לדעת אם קיבל כבר משכורת במאי-יוני 1959, או שהיא יועדה רק לראשית שנת תש"ך, כשהחל לשמש כרב רשמי. מכל מקום, בחודשים אלה הוא כבר נכנס לעבוד בצורה פעילה במועצה הדתית וכרב מקומי עם סמכויות מתאימות.

### תוספת הבהרות – שלבי מינויו של הרב יהושע

סיוע רב להבנת כל שלבי מינוי הרב יהושע עולה מכמה מכתבים משנים מאוחרות יותר.<sup>63</sup> בכ"ד בכסלו בשנת תשכ"ה הוא נפגש עם י"ל ביאלר, המנהל הוותיק של המחלקה למועצות הדתיות במשרד הדתות בירושלים, שהכירו היטב כבר עשור שנים בשלבי פרשת מינויו. למוחרת הפגישה כתב הרב יהושע אל ביאלר והזכיר לו כי התחייב להחזיר לו הפרשים מראשית תקופת כהונתו, וכך הוא כותב: "אני מתייחס לפגישתי עם כב' (ביום א כד כסלו [תשכ"ה]) בעניין הפרשי משכורת משך 4 שנים מיום י"ז תמוז תשט"ו עד ניסן תשי"ט מיום מנויי למשרת רב המקום". הרב יהושע דרש הפרשי משכורת של קרוב לארבע שנים, מיום בחירתו כרב עדת הספרדים בגבעתיים ב"ז (למעשה: י"ד) בתמוז עד ניסן תשי"ט. מכאן, כי ניסן היה החודש האחרון שלא קיבל משכורת רשמית כרב המקום, אם הוא נכלל בתביעה להפרשים. התביעה הזו נמשכת בחילופי מכתבים בשבועות שלאחר מכן. בא' באדר א תשי"ט (2.3.65) הרב יהושע כותב מכתב נוסף ומציין שלא נענה על מכתבו הקודם שבו ביקש "הפרשי משכורת 4 שנים (שקבלתי משכורת דרגת מדריך במקום דרגת רב)". הוא מסיים בבקשה להיענות "בהקדם".

בכ"א באדר ב' תשכ"ה (25.3.65) פנה משרד הדתות (מנהל המחלקה של המועצות הדתיות, ביאלר) למועצה הדתית וביקש חוות דעת בעניין דרישתו של הרב יהושע לקבלת הפרשי המשכורת. ביאלר טעה והתייחס לתקופה מוקדמת יותר מזו שביקשו הרב יהושע כמשתמע להלן מתגובת הרב יהושע עצמו. מכל מקום, גם לפי מכתב זה מובן לכותב שהיה שלב לפני הבחירה ברב יהושע, לפני י"ד תמוז תשט"ו, שהיה מדריך דתי.

בינתיים, כתב הרב יהושע מכתב הבהרה נוסף לביאלר בב' בניסן תשכ"ה (4.4.65), ובכתב ידו הוא מפרט את בקשתו במכתב הקודם מכ"א באדר ב'. הוא

מאשר, כי קיבל שכר כמדריך דתי מהמועצה הדתית, אך הוא חוזר על התאריכים של בקשתו ומפרט את שכרו רק משנת תשט"ו עד תשי"ח (תשי"ט?), כפי שביקש במכתבו הקודם, ולא משנת תשי"ב כפי שהבין ביאלר. הרב יהושע אף הוסיף שנבחר כדת וכדין בשנת תשט"ו בנוכחות נציגי הרבנות הראשית ובאישור הרבנים הראשיים, כפי שאכן היה. אלא שלפני כן הוסיף סעיף (ג) שבו כתב שהתחיל את עבודתו באפריל 1952, אך לא דרש הפרשים מאז. ייתכן שביאלר הבין כי הוא רוצה הפרשים גם מתחילת עבודתו באפריל 1952, ולא מעת היבחרו בשנת תשט"ו, אף כי הרב יהושע לא התכוון לכך.

מכתב נוסף של ביאלר ממשרד הדתות נועד להבהיר את המכתב הקודם, והוא בא בעקבות המכתב הנ"ל של הרב יהושע. במכתב ביאלר מתאריך י"א בניסן תשכ"ה (13.4.65), הוא חוזר על בקשת הרב יהושע "לשלם לו הפרשי משכורת מאז שנתקבל לתפקיד מדריך דתי בגבעתיים". לאחר מכן מפרט את סכומי השכר שקיבל הרב יהושע, ומציין "הוא טוען שהתחיל עבודתו כמדריך דתי וכרב בית הכנסת לעדה הספרדית באפריל 1952", ומבקש חוות דעתו של "צימבר שהיה בשלב זה סגן ראש המועצה הדתית. למכתב זה יש תשובה בכתב יד בשולי העמוד, כנראה של צימבר הכותב שהוא אכן קיבל כך, כי זה היה אופי מינויו המצומצם: "מתוך היכולת המצומצמת שלנו". יש להניח שהטיעון הזה המתייחס לראשית מינויו של הרב יהושע היה נכון. הוא התקבל כמדריך דתי באפריל 1952 עם השכר הנמוך לאותה הדרגה, כי אכן משאבי המועצה הדתית באותה השעה היו מצומצמים. משמע, שמחד גיסא אין צימבר מכחיש את טענת הרב יהושע בקשר לזמן תחילת עבודתו ולמשכורתו הנמוכה, ומאידך גיסא, הוא מסביר נכונה מה היו משאבי המועצה הדתית באותה התקופה. קשה יהיה לטעון כנגד דבריו, מדוע קיבלתם שני רבנים אשכנזים, כי הללו מונו לפניו, ואיש לא צפה התפתחות זו של מינוי הרב יהושע בעקבות העליות הגדולות.

ואכן, הרב יהושע הבין את טעותו של ביאלר, אולי בעקבות שיחתו עם צימבר, שהעמידו על טעות זו של ביאלר. הוא חזר וכתב מכתב נוסף בא' באייר תשכ"ה (3.5.65) "ולהבהרת העניין". הוא חוזר ומדגיש, כי תביעתו להפרשי המשכורת היא "רק לתקופה תמוז תשט"ו – תשרי תשי"ט", שאז עדיין קיבל שכר כמדריך דתי אף לאחר בחירתו. משמע, גם הוא הבין שבתקופה שמאפריל 1952 עד בחירתו בשנת תשט"ו לא הגיע לו יותר, כי היה מדריך דתי ועל דעת כן התקבל והתחיל את עבודתו בגבעתיים.

המועצה הדתית ענתה לביאלר (בתשובה למכתבו מ"א בניסן), במכתב מיום ח' באייר תשכ"ה (10.5.65).

הרינו להבהיר: הסכומים ששלמנו להרב יהושע משה בתקופת השנים תשט"ו – תשי"ח היו כתמיכה בתור רב בית-הכנסת ועדה – הספרדית. עם התמנותו

כרב העיר שלמנו לרב יהושע משה משכורת שווה עם יתר רבני העיר. אין אנו סבורים שמגיע לרב הפרשים עבור השנים תשט"ו – תשי"ח. חתם על התשובה, צימבר עצמו.

הרב יהושע אינו מוותר וכעבור שלושת רבעי שנה חזר לעניין. הוא כתב מכתב לביאלר בכ"ד בטבת תשכ"ו (16.1.66), שנסמך כבר על מכתב קודם כמעט חודש לפני כן. במכתב ביקש כמה דברים, וביניהם: "אגב, טרם קבלתי תשובה למכתבי מיום כ"ח כסלו תשכ"ו בקשר להפרשי משכורת המגיע לי לשנים תשט"ו – תשי"ט".<sup>64</sup> כעבור כשלושה שבועות כתב מכתב נוסף, בי"א בשבט תשכ"ו (1.2.66): "טרם קבלתי תשובה למכתבי מיום כ"ז בטבת ש.ז. ו-כ"ד טבת ש.ז. בעניין תשלום הוותק, הפרשי המשכורת לשנים תשט"ו – תשי"ט". כלומר, כמעט שנה לאחר ההתכתבות בתשכ"ה הוא לא קיבל את הפרשים שביקש על השנים תשט"ו – תשי"ט. לא ידוע מה עלה בגורל תביעה זו, סביר להניח שתשובת צימבר מנעה החזר הפרשים.

מכתבים אלו שנכתבו שש-שבע שנים אחרי סיום פרשת המינוי של הרב יהושע מחזקים את הבנת שלבי המינוי של הרב מראשיתם ועד סיומם המוצלח כעבור שבע שנים. שלושה גורמים השתתפו בחילופי המכתבים הללו, הרב יהושע, משרד הדתות (מיוצג על ידי י"ל ביאלר), המועצה הדתית (יוצגה על ידי ראשה באותם הימים, י צימבר). שלושתם הסכימו, כי מדובר בשלוש תקופות בפרשת המינוי של הרב יהושע, אך לא הייתה הסכמה בעיקר בין הרב יהושע ובין צימבר על גובה המשכורת ועל המינוי הרשמי.

התקופה הראשונה הייתה מאפריל 1952 עד י"ד בתמוז תשט"ו. מאז הגיע הרב יהושע לגבעתיים והחל לעבוד בה בדרגה המינימלית של מדריך דתי "שנתמך" בשכרו על ידי המועצה הדתית, והוא לא דרש בעבורה הפרשי משכורת בתקופה מאוחרת יותר. צימבר מצידו הסכים להגדרות תקופה זו, ואף הסביר שלא היה תקציב בעבור הרב יהושע עקב ההיקף המצומצם של תקציב המועצה הדתית.

64 עניין נוסף שהוא מזכיר במכתב זה, שלא קיבל תוספת ותק המגיעה לו, לדעתו: "שמשתי כרב בפועל, דיין וגם כראש בית דין בבגדד-עירק, משך עשרות בשנים, דבר זה ידוע למרן הגר"י נסים רשל"צ שליט"א וגם להרב סולימן חוגי עבדי שליטא (עבדתי במחיצתו)". לכן הוא דורש להתחשב בזה ולתת לו "וותק מלא (שיא הוותק)". הוא מבקש להוסיף למשכורתו את שיא הוותק בהתחשב בתפקידו ומעמדו כרב בבגדד במשך עשרות שנים.

התקופה השנייה הייתה מיי"ד בתמוז תשט"ו עד ניסן תשי"ט, כשבראשיתה נבחר הרב יהושע כרב עדת הספרדים בגבעתיים. כאן התגלעה עיקר המחלוקת בין הצדדים. המועצה הדתית שהתייעצה גם עם הרב דב כץ, מנהל מחלקת הרבנות במשרד הדתות, לא הוסיפה לו במשכורת. הטיעון היה שאין הבחירות מחייבות אותם לשינוי במעמדו, והן אינן אלא הכרה במעמדו כרב העדה הספרדית, ולכן המשיכו לשלם את שכרו כמדריך דתי. באשר לסמכות לתת הכשרים ונישואין ולחתום על תעודות, המצב לא היה ברור. למעשה לא נכנס הרב יהושע לעבוד במועצה הדתית, ולא היה שותף בכל פעולותיה, אף שלטענתה הוא היה יכול לעשות כן. הרב יהושע ואישי הספרדים שדחפו לבחירות ולמינויו חשבו כי מעתה לאחר שנבחר הוא חבר מלא במועצה הדתית במשכורת ושווה לרבני האשכנזים. אך, כאמור, בפועל זה לא בוצע, ועקב כך הם כתבו מכתבים לאחר מכן בקריאה להשוות את מעמדו. הדבר שימש לרב יהושע כעבור שנים בתשכ"ה–תשכ"ו עילה לדרוש את ההפרשים משנת תשט"ו כשנבחר כרב עדת הספרדים, וזה היה הבסיס לחילופי המכתבים עם ביאלר כשתבע ארבע שנות הפרשים עד שנת תשי"ט. ועוד זאת, במכתבים אלו קיימת בעיה של תאריכים לסיום ההפרשים שביקש הרב יהושע. במכתב המועצה הדתית נזכרה שנת תשי"ח, והרב יהושע כתב תשרי תשי"ט, אך גם ניסן תשי"ט. נראה כי התאריכים לא נכתבו בדקדוק שכן סיום תאריך ההפרשים משמעו שמאותו חודש החל כבר לקבל משכורת כרב רשמי. ולפי האמור למעלה המינוי הרשמי לא היה לפני ניסן תשי"ט או בחודש שלאחריו. שכן לא ברור מתי בדיוק אושר מינויו כרב רשמי כולל משכורת, ובפרט שרק ביוני החל לחתום על תעודות הנישואין.

### עידן הרבנות הרשמית מניסן–אייר תשי"ט עד פטירתו בשנת תשל"ט

הרב יהושע קיבל משכורת כרב המקום, פעל כחבר בלשכת הרבנות ובשווה עם שני הרבנים האחרים, וכך הגיע אל המנוחה. הוא היה בן 65 שנים, ובשלב זה פעל כרב עם סמכויות ומעמד רבני חשוב בתחומים הדתיים, אם כי בפחות סמכויות מאלה שהיו לו בבגדד. ליוקרה נוספת זכו הרב יהושע וחבריו הרבנים כעבור כמה חודשים משהוכרזה גבעתיים כעיר (10.12.1959), והם התעלו בתוארם בעקבות כך מרב המקום לרב העיר. אומנם היה זה תואר בלבד שכן לא נבחרו בהליך בחירה לרבני ערים כפי שנקבע בחוק המדינה.<sup>65</sup> עם זאת, השתרש הנוהג לקרוא להם רבני העיר

65 מצב זה נמשך שנים רבות כמשתמע ממכתב של משרד הדתות למועצה הדתית בגבעתיים מיום י"ג בתמוז תשל"ב (25.6.1972) המצוי בארכיון המדינה, תיק המועצות הדתיות (גל – 6267/1), תיק גבעתיים (1.8.66 – 20.12.72). מכתב מס' 64 בתיק זה עוסק בקידום רבני גבעתיים בדרגה לצורך שיפור במשכורתם. בסעיף 1, נאמר בין היתר: "מכיון שאף רב לא נבחר

גבעתיים, וכך הגדיר את תוארו גם הרב יהושע בכל מקום כפי שהוזכר כמה פעמים למעלה.

הרב יהושע המשיך לכהן במשרתו ופעל בתחומי עשייה רבים, אך לא שכח את ימי עונויו בגבעתיים ואת דרכו המורכבת בת שבע השנים ממדריך דתי לרב העיר גבעתיים. במכתב שכתב לרב יצחק נסים, הרב הראשי לישראל בכ"א בתמוז תשכ"ד, הוא ביקש ממנו, בין היתר, שיסייע לקרובו להתקבל לעבודה במועצה הדתית בחולון במשכורת מלאה, וכך נימק: "כי הוא מטופל במשפחה, והם עושים לו צרות כאשר עשו לי מקודם פה בגבעתיים".<sup>66</sup> הוא מגדיר את מה שהוא עבר בגבעתיים "צרות", כך פירש את דרכו המורכבת ואת העיכובים שאירעו לו בגבעתיים עד שניאותו לקבל כרב מן המניין. מילה זו אולי מגלמת את הרגשותיו כשכתב את המכתבים במשך השנים שלפני ניסן תשי"ט בכאב צורב שאינו שוכחו גם ארבע שנים לאחר היותו רב מן המניין. לכן הרגיש כן גם כשקרובו נתקל בבעיה עם המועצה הדתית בחולון והקביל בין המקרים. החדווש הנוסף בעניין הוא במשפט שלאחר מכן שבו הוא מסיים את המכתב: "ואני בטוח כי כת"ר [=כבוד תורתו] יכול להכריח אותם שיקבלו אותו אצלם כשאר העובדים על אף שהוא ספרדי, ולמנוע הפלייה כזו". הרב יהושע משתמש במילה "הפלייה" כי קרובו "ספרדי". מעניין שבמקביל במכתביו שהוא כתב בשנים שערכו את מינויו כרב מן המניין נמנע הרב יהושע בעצמו מלהשתמש בביטויים כאלה. אף כי כבר במכתב משנת 1954 ובניסוחים חריפים יותר בשנת 1957, השתמשו האישים מהעדה הספרדית בגבעתיים בביטויים כאלה. והנה כעבור כעשר שנים כשהוא כבר היה במעמדו כרב העיר גבעתיים הוא שינה את טעמו, והעלה את טיעון ההפליה. יש להניח כי גורם הזמן, שינויי מחשבה והעלאת המודעות והביטחון העדתי הם שגרמו לכך, וכן ההשפעה באווירה הכללית בארץ שהחלה להעלות את טיעוני ההפליה יותר ויותר. אך יש לחשוב גם בכיוון הפוך, כי העלאת טיעון ההפליה שיקפה למעשה את ההרגשה של הרב יהושע בשנים שהוא עצמו סבל עד מינויו. הוא

כרב העיר בהתאם לתקנות בדבר בחירת רבני ערים", לכן הם לא היו זכאים לדרגה א, אלא ב או ג. אף כי בסעיף השני נאמר כי הרבנים אורי ברוידה ויהושע משה זכאים לדרגה א עקב הוותק שלהם. על המכתב חתמו הרב יהודה גור, מנהל המחלקה לרבנות ורב קנוהל מנהל המחלקה למועצות הדתיות.

66 מ' שבת, ישיבות בגדד, נספחים ומקורות, כרך שלישי ורביעי, מכון אהל דוד ששון, ירושלים תשע"ט, עמ' 684.

ראה בכך הפליה עדתית ברורה, אלא שהדחיק ולא העלה אותה מחמת אופיו העדין ורצונו להקפיד על כבודו וכבוד המועצה הדתית. כעבור שנים כשנוצרה הזדמנות לכך, הוא שחרר את המעצורים ושלף את טיעון ההפליה שעימה הזדהה כשקרובו נתקל בבעיה דומה ועם אותו גוף של המועצה הדתית. הרב יהושע המשיך לפעול כרב העיר גבעתיים עד לפטירתו בכ"ט בכסלו תשל"ט (28.12.1978).

### סיכום

המחקר עסק בפרק מנושא חברתי רחב: קורות הרבנות הספרדית בעשורים הראשונים של המדינה. על רקע מדינה בהתהוות, כשיותר ממיליון עולים מגיעים לארץ, לצד בעיות כלכליות צפות ועולות גם בעיות חברתיות ודתיות רבות. המנהיגות הדתית הממוסדת העיקרית בשטח הייתה הרבנות והמועצות הדתיות ומעליהן משרד הדתות, וכמובן מערכת החינוך. פעילות שני הגופים הראשונים, הרבנות והמועצות הדתיות, טרם נדונה עד כה במחקר, וגם לא הוערכה חשיבותם והשפעתם על גיבוש החברה הדתית במדינה בזיקה לחברה הכללית. כן לא נדונו ההיבטים הפנימיים של גופים אלה הרבנות והמועצה הדתית, חבריהם ודרכי פעילותם, אף שהללו הוסדרו בחוק. מחקר זה מהווה אפוא ירייה ראשונה לתוך מרחב שבכללו הוא מוכר ופעיל גם כיום, אך היקף פעילותו וכל מה שהתרחש בתוכו ומחוצה לו לא נדון כלל. המחקר הנוכחי כולל אפוא היבטי עלייה וקליטה של היחיד עם חקר עולם הרבנות הספרדית בימיה הראשונים של המדינה.

המחקר דן בבעיות של קליטת הרב יהושע משה ברבנות העיר גבעתיים שהייתה אז מועצה מקומית. חכם זה היה בעל שיעור קומה מיוחד בעברו בתפוצה, ועם עלייתו למדינת ישראל מצא פרנסה מן הסוג שהייתה לו בתפוצה בתחום הרוח והדת. אלא שהחל בתפקיד נמוך מאוד ורחוק ברמתו הדתית מזה שהוא מילא בתפוצה. הוא שאף להתקדם להגיע לתפקיד בכיר, ואכן, בסופו של דבר הוא הצליח בכך, אך רק לאחר שנאלץ לעבור תהליכי מינוי מורכבים.

הרב יהושע משה שימש כדיין ואב בית הדין הרבני של בגדד בירת עיראק עד עלייתו ארצה. ככל העולים נותר ללא פרנסה ונאלץ לחפש תפקיד שיתאים לו ברמתו בפעילות דתית-רוחנית. דרכו לזכות במשרה המתאימה לכישוריו לא הייתה סוגה בשושנים, והוא לא הוכר כחכם גדול שמתאים למנותו לתפקיד החשוב. המחקר מתאר את מניעי בואו לגבעתיים על רקע בעיות קליטה ופרנסה של רבנים וכלי קודש שעלו מהגולה וחיפשו פרנסה מתאימה להם; וכן תיאור כל שלבי קליטתו כרב במקום מדרגה נמוכה ועד היותו רב העיר. היבטים פנורמיים על עלייתו בהדרגה בתפקיד תורמים להבנת היבטים חברתיים נוספים כבעיות פעילות של הרב בדרגותיו השונות מחוץ למועצה הדתית, בשטח ובתוכה; בעיות שהחברה נתקלת בהן בשמירה על הזיקה למסורת; בעיות בהקמת קהילות של עדות המזרח ובניין בתי כנסת שהקלו על

תפקוד הקהילות; בעיות כלכליות של הרב ויכולת הפעילות שלו; תחומי פעילות הרב בתוך המועצה הדתית ומחוצה לה; ותפקידה המכריע של המועצה הדתית במינוי רבנים. כן הועלו היבטי הזיקה ההדדית בין משרד הדתות ובין המועצות הדתיות, במקרה זה של גבעתיים. הראשונים היו מופקדים על האחרונים ואף יכלו לתת להם הוראות מה לעשות. אך האחרונים יכלו להתחמק או לעכב את הוראות הראשונים אף זמן רב, כפי שאירע בעניינו של הרב יהושע. במקרה של הרב יהושע שימש הטיעון הכלכלי כמרכיב מרכזי בעיכוב קידומו על ידי המועצה הדתית. לטיעון היה גיבוי רציני כי המועצה המקומית, שקבעה את תקציבה, אינה מגדילה אותו והוא דל. טעון זה היה נכון בעיקרו, וכאשר נפתרה בעיית קידום הרב יהושע בשנת 1959 היה זה בעקבות הסכם הדדי שבין משרד הדתות ובין המועצה המקומית שיחדיו נרתמו לסייע כלכלית למועצה הדתית.

הדיון הנוכחי התאפשר הודות לגילוי המידע הארכיוני הישיר על הרב יהושע, ועד אז הוא כמעט שלא נזכר בכלי התקשורת והארכיונים של התקופה, אולי גם משום שלא השאיר מורשת רבה בכתובים.<sup>67</sup> תרומה נוספת באה בדמות המידע הארכיוני על המועצה הדתית ועל נושאי דת בכלל שנדונו בישיבות המועצה המקומית של גבעתיים והנהלתה בשנים בהן עוסק המחקר. סוף דבר, קליטת הרב יהושע משה במדינת ישראל הצעירה היא פרשה אישית מורכבת על רקע תקופה סוערת וקשה בימי התהוות החברה והמדינה. יש בפרשה זו מרכיבים חברתיים ודתיים רבים של היחיד עם היבטי הפעילות הציבורית שעסקה בענייני הכלל הרגישים, בעיקר על הרקע העדתי שהיה עתיד להתפתח בהמשך ימי המדינה.

67 התפרסמו בחייו ספרו הביוגרפי הנזכר למעלה כמה פעמים: קץ הימין – תולדות חכמי ורבני בבל, ירושלים תשכ"ז. ספר הלכתי נוסף: אזני יהושע – ליקוטי דינים וחדושי תורה על הש"ס ורמזים על התנ"ך, ירושלים תשל"ב. מאמרים ודרשות נוספות שלו התפרסמו זה עתה בספרו של שבת, ישיבות בגדד (לעיל הערה 66).



## נספח

## א. הקמת "ישיבות"

נספח זה דן במשמעות דברי הרב יהושע בספרו קץ הימין שהוא הקים "ישיבות" בגבעתיים כחלק מתובנת פעילותו הרוחנית. הוא מזכיר פעמים רבות את המילה "ישיבה" ומשמעותה היא קבוצת אנשים היושבת ולומדת שיעור קבוע מפי מרצה, פעם או פעמיים בשבוע ולעיתים אף יותר, ולומדת כל נושא שהוא הקשור ללימוד תורה, כגון גמרא, הלכות, תורה ומפרשיה. היו "ישיבות" רבות כאלה בבגדד והוא מזכירן בספרו פעמים רבות, גם כאלה שהוא למד בהן ובהמשך לימד בהן. כשהגיע לגבעתיים והחל לפעול, הוא נתן שיעורים ודרשות בקהילות הספרדיות. האם הוא בנה גם שם מסגרת של "ישיבה" לפני חנוכת בית הכנסת הבבלי "בית אל" בג' באלול תש"ך שניתן היה לשכן בו "ישיבות" ועוד פעילות תורנית ענפה?

נראה כי הייתה לרב יהושע "ישיבה" גם בשלב שלפני בית הכנסת בית אל. המקור לכך, לפי שעה, הוא רק המידע מספרו "קץ הימין". בעמ' נב–נג, בערך 'הרב יהושע ששון שעשוע', כתב: "וכששמע שאני יסדתי ישיבה בגבעתיים באמצעות האיש הדגול כה"ר אמיל שאול חמווי הי"ו היה בא אצלי שני ימים בשבוע ללמוד אצלי [...] ובשנה האחרונה (לחיי) הסכים לקבל משכורת [...] נפטר תשרי תשכ"א". הרב יהושע יסד ישיבה באמצעות מקורבו אמיל חמווי, מקורבו מתחילת דרכו בגבעתיים. ישיבה זו כבר הייתה קיימת, ואז בשלב כלשהו הצטרף אליה הרב שעשוע שלמד בה זמן ניכר והיה קרוב לרב יהושע וכך הצליח לשכנעו בשנה האחרונה לחייו לקבל משכורת, אבל הוא נפטר כחודשיים לאחר חנוכת בית הכנסת. לפי זה יש להקדים את הקמת הישיבה כמה שנים לפני הקמת בית הכנסת. לא ברור היכן ובאיזה מבנה התקיימה הישיבה, וכמה פעמים בשבוע היא התקיימה. ייתכן כי הישיבה הייתה באותו החדר שבו התפללה הקהילה העיראקית בבית ספר אמונים, אך סביר יותר להניח כי זה היה בביתו ברח' גנסיין 36 בגבעתיים.

כמה ידיעות נוספות באותו הספר תורמות מעט לעניין. שם, בעמ' פא, בערך 'חכם יצחק אברהם מרודי', נאמר: "והוא בא אצלי בכל שבוע פעמיים ללמוד גמרא ארבע שעות בכל יום [...] נפטר [...] פסח שנת התשכ"ד". לא נאמר מתי החל ללמוד אצל הרב יהושע, אך צוין כי הוא למד אצלו כבר בבגדד. על כן, סביר להניח שהחל ללמוד הרבה לפני שנת פטירתו, אולי קרוב לבוא הרב יהושע לגבעתיים. בדומה לכך, בעמ' פב, בערך 'חכם יצחק ציון' שלמד אצל הרב יהושע כבר בבגדד, וגם בגבעתיים: [...] וכעת הוא נמצא בשכונת התקוה [...] והוא בא אצלי פעמיים בשבוע ללמוד אצלי גמרא ארבע שעות בכל יום". חכם זה המשיך ללמוד אצל הרב יהושע כקודמו, אולי סמוך לבואו לגבעתיים. כך גם: 'חכם מאיר כדורי', שם, עמ' קד, למד אצל רב יהושע עוד בבגדד, ועלה לארץ וגר בשכונת התקוה: "וכל שבוע בא אצלי פעמיים ללמוד גמרא". שני אישים נוספים שהיו בעלי תפקיד בבית כנסת בבגדד, אך לא צוין כי כבר

אז למדו אצלו אלא רק בגבעתיים: שם, עמ' קסב, מספר על בית כנסת שבשכונת הווידי ששכנה מחוץ לבגדד והחזן שלה היה: "יהושע ברוך בכור הי"ו בן אחיו של הרב שלמה בכור חזן [...] כעת הוא נמצא אצלי בגבעתיים ולומד בישיבה". אך לא נאמר מתי החל ללמוד בישיבה. אולם בהיותו ותיק בעל תפקיד בבגדד עשוי לרמוז שחבר אל הרב יהושע כקודמיו עוד לפני הקמת בית הכנסת "בית אל". הוא מזכיר כי החכם לומד אצלו ב"ישיבה", בדומה לרב שעשוע הנזכר, וסביר להניח כי זו אותה הישיבה הנזכרת. שם, עמ' קע"א: "ומנהל בית הכנסת והישיבות הר' גרג'י בן יוסף סחייק הי"ו זכה ועלה לארץ וכעת הוא לומד אצלי פעמיים בשבוע", אך אינו מציין את פרק הזמן ללימוד זה. גם כאן הוותק מטה לומר כי אף הוא למד באותה המסגרת כקודמיו.<sup>68</sup> קשה לדעת אפוא מתי התארגנה קבוצה זו, אך ככל הנראה זה קרה הרבה לפני בניית בית הכנסת "בית אל". יש לשער כי זה היה לאחר שהרב יהושע כבר נודע בפעילותו בגבעתיים ובסביבותיה, כפי שצוין בגוף הטקסט. אז נזכרו תלמידיו ואוהדיו בימי בגדד והתארגנו בהדרגה מחדש במסגרת לימודים קבועה אצל הרב יהושע בכיתו במעין "ישיבה", שהתמסדה לשני ימי לימוד קבועים, בעיקר שיעור בגמרא.

השלב השני והמגובש יותר של קיום "ישיבה" התפתח בהמשך עם חנוכת בית הכנסת הבבלי "בית אל" ברחוב טייבר בגבעתיים, בג' באלול תש"ך, כמצוין על לוח השיש הקבוע במרכז הכותל הדרומי של בית הכנסת. המבנה היה אולם מרכזי ומתחתיו קומה נוספת, וניתן היה לשכן את הישיבה במבנה זה ולמסד יותר את הרצאותיו ואת שיעוריו. שלב שני זה נלמד מדבריו בהקדמה הראשונה של ספרו "קץ הימין" שפתיחתה: "מה טובו אוהליך". הוא כותב כי בשנים הראשונות: "ונאלצנו להתפלל כחמש שנים בחדרי בית ספר מ"ד", הכוונה לבית ספר הממלכתי דתי "אמונים". למעשה זה ארך כשמונה שנים עד ג' באלול תש"ך כשנחנך בית הכנסת "בית אל" של העדה הבבליית. והוא ממשיך: "ונוסף לכך הקמנו גם שתי ישיבות, האחת בשם 'אמת ליעקב' – ותתפלל חנה' ע"ש הרב יעקב טולידאנו ורעיתו וצ"ל". 'פני יהושע' הוא שמה של הישיבה הנוספת, שנקראה ע"ש הרב יהושע משה שליט"א

68 שם, עמ' כט, בערך הרב אליהו חבה, שהיה ידידו מבגדד ודיין במקום, מציין: "וכמה מבניו היו לומדים אצלי". קשה לדעת מתי למדו, אך חלק מבני הרב חבה כבר נפטרו, לכן סביר שהדבר היה בשנות החמישים.

(שיבדל לחיים ארוכים וטובים אמן). בישיבה זו לומדים רבנים ותלמידים בכל יום ויום, ועל כך אנו מודים לאבינו שבשמים על שזיכנו לזכות את הרבים". הוא מזכיר תחילה את בניין בית הכנסת ולאחר מכן את הקמת שתי הישיבות. קשה להניח שהישיבות הוקמו לפני היות הבניין, כי אז הם התפללו בכיתות בית הספר הדתי, וספק אם ניתן היה ללמוד ב"ישיבות", ולו אחרי הצהרים ובערב. מכל מקום, אין עדות חיצונית לכך, וגם לא בפרטיכלים של עיריית גבעתיים, ואף שבת הספר הדתי נזכר בהם כמה פעמים בשנות החמישים שהוסיפו לו קומה וכיתות נוספות. לכן, יש להניח שהכוונה ששתי הישיבות קמו לאחר חנוכת בית הכנסת בג' באלול תש"ך.

גם מדבריו על הישיבות עצמן יש להסיק כן. אחת היא לזכר הרב טולידאנו ואשתו, שנפטרו בהפרש של שנה. הרב י"מ טולידאנו נולד ב-18.8.1880 ונפטר ב-15.10.1960, ואשתו חנה נפטרה שנה לפני כן. לפי זה יוצא שהישיבה על שמם יכולה להתקיים רק לאחר פטירת הרב טולידאנו, משמע לא לפני שנת תשכ"א. כן נזכר הרב טולידאנו על לוח השיש הנזכר שבקיר הדרומי של בית הכנסת בית אל שהוא זיכרון כמעין אבן הפינה, ועדיין הרב טולידאנו היה בחיים בג' באלול תש"ך, ואולי אף בטקס חנוכת המבנה, ואין להניח שבמקום הוכרזה ישיבה על שמו, והרב יהושע אינו אומר זאת. על ישיבה זו אין יותר פרטים ולא ברור אם בכלל פעלה. הישיבה השנייה נקראה "פני יהושע" על שם הרב יהושע עצמו. בהמשך הוא מתייחס רק אל ישיבה זו שעל שמו, "לומדים בה רבנים ותלמידים בכל יום ויום". גם מסגרת זו אינה ברורה, אך לגביה לפחות נאמר שלומדים בה רבנים ותלמידים בלשון רבים, ולא פורש מה היו מסגרות הלימוד, והאם כוונתו שהרבנים מלמדים את התלמידים. מסייעת לכך הסיומת "בכל יום ויום", כעין מסגרת של ישיבה ממשית קבועה. אם אכן זו כוונתו, האם הייתה ישיבה קבועה של רבנים ותלמידים צעירים, ומה היה תפקידו במסגרת זו? קשה לענות על שאלות אלה מחוסר נתונים נוספים.

ייתכן שפתרון הבעיה מצוי בשלט התלוי במרכז החלק העליון של הכותל הצפוני בחדר המרכזי של קומת הקרקע בבית הכנסת בית אל בגבעתיים. על השלט נכתב: "ישיבת תורה והוראה", ולדברי מר דלאל הגבאי הוותיק של בית הכנסת שכנה במקום ישיבה לבחורים צעירים במשך כמה שנים. להערכתו הדבר היה בשנות השישים של המאה הקודמת, ולאחר מכן הם עברו לתל-אביב. אכן, בתיק הרב יהושע מצוי מסמך מכ"ה בכסלו תשל"א (שלהי 1970) ובו מאשר הרב אליהו שרים בחתימתו על רקע חותמת של "ישיבת תורה והוראה" כי הרב יהושע קנה מהם ספרי קודש לספרייתו "לשנת תשל"ל – תשל"א". בראש המסמך ישנו לוגו של אותה הישיבה ומעליו נכתב "אמת ליעקב", ולמטה בתחתית הלוגו כתוב: רחוב טייבר חמישים ושבע. תא דואר ארבעים וארבע. גבעתיים". המסמך מאשר כי הייתה ישיבה בשם "תורה והוראה" בבית הכנסת "בית אל" ברחוב טייבר עוד בתחילת שנת תשל"א

ובראשה עמד הרב אליהו שרים שהיה גם ראש אותה ישיבה בתל-אביב. מכאן, כי הישיבה החלה בגבעתיים בשנות השישים והמשיכה להתקיים בראשית שנות השבעים ובשלב כלשהו עברה לתל-אביב.

יש בכך כדי להוסיף לפועלו של הרב יהושע בגבעתיים שאכסן במשך כמה שנים ישיבה, כנראה לצעירים, בבית הכנסת שלו, ואולי ראשית הישיבה הייתה לפני שהדפיס את ספרו קץ הימין ואליה נתכוון בדבריו.<sup>69</sup>

69 בספר שערך ד' שרים, "ויעל אליהו", ספר הזכרון לרב אליהו שרים, תל-אביב תשס"ב, עמ' קכד-קכז, אין אזכור לקיום הישיבה בגבעתיים. נאמר כי בשנת תשכ"א נוסד בתל-אביב כולל אברכים בשם זה שהיה סניף של ישיבת פורת יוסף בירושלים. לאחר כשבע שנים – בשנת תשכ"ח, פרץ סכסוך בין שתי ההנהלות של ירושלים ושל תל-אביב, והאחרונים החליטו להיפרד ולהרחיב את המסגרת גם לישיבה לבחורים צעירים. שם בעמ' קכה, נמנו חברי ההנהלה, וביניהם: אמיל חמוי העסקן הוותיק מגבעתיים ומקורבו הנזכר של הרב יהושע משה. חברותו בהנהלת ישיבת תורה והוראה עשויה להסתבר על רקע סיועו לישיבה בראשית דרכה בגבעתיים.







